कार्योप
चेरयुज्जिवः
कारणपोष
मिश्वरः का
ओकारणतो
हित्वापूर्णो
ओवोशिष्य
ते उ० १

ग्रहंतनमामीत्यन्वयः

ग्राःत्मापिद्विवि
शुद्धोमायाि
मापि
ते एतं
मा
मिमा
रं एत
त्यर्थः

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

श्रीगुरुभ्यो नमः

श्रीमूर्तयेनमः स्वप्रकाशब्रह्मैक्यं परमात्माचिदात्मकः श्री
नानुभूत्याख्यः सोहमस्मिपरंसुखं १ ईक्षाशुद्धोमलेदाद्यः सकल
रभूः उपाधिकः स्वचिन्मात्रः सोपरोक्षानुभूतिकः २ तद्देवम
वनिबंधांस्वेष्टदेवतां अपरोक्षानुभूत्याख्यां आचार्योक्तिं

श्रीहरिं

भयत ३ यद्यपीयंस्वतःस्पष्टानथापित्वात्मसिद्धये यत्नोयंवो
क्रियतेऽनर्थनाशनः ४ काहमुल्काकरः कायंसूर्यस्तेजो
ना तथापिभक्तिमात्रकः किंमकुर्यात्सहितात्रये ५ तत्राचा
धानं निर्विघ्नग्रथसमाप्तयेस्वमनसि

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अहंतनमामीत्यन्वयः त्रैयंप्रक्रिया पदार्थोद्विविधः आत्मानात्म
त्मापिद्विविधः ईश्वरोजीवश्चेति एतावपिद्विविधौशुद्धाशुद्धेतत्त्वा
शुद्धोमायाविद्योपाधित्वेनभेदव्यवहारहेतुश्चैतन्यभेदव्यवहारहेतुः तथानात्मा
नापित्रिविधः कारणसूक्ष्मस्थूलभेदात् एतदेवशरीरत्रयमितिव्यपदिश्य
ते एवंचिज्जडरूपवैलक्षण्यात्तमः प्रकाशयोरिवविभक्तयोरुभयोरात्मा
नोरविवेकएववंधकारणं तयोरविवेकस्तुमोक्षकारणमितिविवे
कावरहंशब्देनदेहत्रयविशिष्टत्वेनाशुद्धोजीवः अप्येकापरुष्टत्वात् तं
मिमायातत्कार्यहन्तत्वेपितस्याश्रयभूतत्वेनसर्वकारणत्वेनप्रसिद्धं
रं एतप्पेवयर्वोत्कृष्टत्वात्तन्नमामिनमस्करोमि स्वात्मत्वेनानुसंदः सत्यज्ञा
नार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदेवसर्वोत्कृष्टत्वेनानुसंधानयोग्यत्वमाह कीदृशंते श्रीहरिः पूर्वोक्त
यंदधानमित्यर्थः तदेवसर्वोत्कृष्टत्वेनांतेस्मरणमपीक्रियतेप्रलय
प्रश्नाहेसर्वभूतेतिश्रीजीवत्वोपाधिभूताविद्यांतंहरत्यात्मज्ञानप्रदान
ननाशयतीतिश्रीहरिः यद्वा तदेवसर्वाधिष्ठानत्वात्श्रीरित्युच्यते तद्

परमानंदमुपदेष्टार

रिक्तं नन्विमनेनाविद्यातत्कार्यहरणेनात्मनःकापरमपुरुषार्थप्राप्तिर्भ
तीत्याह पुनःकीदृशंतं परमानंदमितिपरमोऽविनाशित्वेनातिशयेवा
मुत्कृष्टआनंदःसुखविग्रहस्तद्रूपमित्यर्थः तर्हिवैषयिकसुखवज्जडःस्या
त्तत्राह उपदेष्टारमिति श्रीचार्यद्वारात्मुखोपदेशंकुर्विद्रूपमि

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननुकेवलानंदस्यकथमुपदेष्टृत्वमित्यतआह ईश्वरमीड्यं
विचित्रशक्तित्वात्सर्वसमर्थंतंनमामीत्यन्वयः एवमपिपरिच्छिन्नत्वा
च्छ्रुत्यादिवदनात्मत्वंस्यादित्यतआह व्यापकमिति स्वप्नप्रकाशरूपां
नामरूपेव्याप्नोतिसव्यापकस्तंपरिच्छेदकस्यदेशकालादेर्मोयिकत्वा

मीश्वरं व्यापकंसर्वलोकानांकारणंतंनम्यहं १

दनंतमित्यर्थः ननुव्याप्यव्यापकभावेनानंतत्वमविरुद्धमित्यतःआह
सर्वलोकानांकारणमिति अभिन्ननिमित्तोपादानमित्यर्थः सत्यंज्ञा
नमनंतंब्रह्म आत्मनआत्मानमभिसंविवेशेत्यादिश्रुतेः १ ॐ

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ब्रह्मनोप्रेक्षावन्मुमुक्षुत्वेऽनुबंधचतुष्टयंदर्शयन्नधिकारिणंप्रतिजानीते
अपरोक्षेति वेदत्वमयेनविद्वदनुभवंप्रमाणयति तथाचार्थमर्थः विद्व
दनुभवप्रसिद्धयातत्त्वमस्यादिमहावाक्यश्रवणजाप्रत्यगभिन्नब्रह्मविष
या अपरोक्षानुभूतिरक्षाणसिद्धिर्क्षणंपरोक्षतीतोनभवतीत्यपरोक्षमिदि

अपरोक्षानुभूतिर्वै

याधिष्ठानतत्प्रकाशत्वाभ्यांनित्यप्रत्यक्षप्रकाशात्मतत्वंतस्यानुभूतिर्वे
दान्तवेद्यता सैवःपरोक्षावाक्यजन्यानुभूतिस्तत्वपरोक्षानुभूतिर्विद्यापरप
र्यायोब्रह्मसाक्षात्कारस्तत्साधनंग्रंथोप्युपनिषच्छब्दवत्परोक्षानुभूतिश
ब्देनोपचर्यते मदित्यवलोकनमात्रेणैवोत्तमाधिकारिणंब्रह्मात्मसाक्षा
त्कारकारणंग्रंथविशेषइत्यर्थः अनेननित्यपरोक्षब्रह्मात्मसंबंधो
मनीषि

सप्रोच्यते प्रकर्षेणातत्तद्दाशंकानिरासार्थपूर्वकंसिद्धांतरहस्यमित्या
नरूपेणोच्यते कथ्यतइत्यर्थः अस्माभिःपूर्वाचार्यैरित्यर्थादध्या
नन्वप्रायःप्रयोजनमनुद्दिश्यनमंदोपिप्रवर्त्ततइतिन्यायान्नारंभणीयः

प्रोच्यतेमोक्षसिद्धये

ग्रंथइत्याशंक्यप्रयोजनमाह मोक्षसिद्धयेइति मोक्षोनामस्वाविद्याकल्पितानात्मदेहाद्यात्मत्वाभिमानरूपबंधनिवृत्तिद्वारास्वस्वरूपावस्थानंतस्यासिद्धिःप्राप्तिस्तदर्थं अनेनसर्वानर्थनिवृत्तिद्वारा परमानंदावाप्तिरूपंप्रयोजनंदर्शितं

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

किंलक्षणोऽपरोक्षानुभूतिः सद्भिःसाधुभिर्नित्यानित्यवस्तुविवेकादि साधनचतुष्टयसंपन्नैर्मुमुक्षुभिरित्यर्थः एवशब्दान्नान्यैःकर्मोपासनाधिकारिभिरितिभावः मुहुर्मुहुर्नैरंतर्यदीर्घकालासप्रयत्नेनसाधनं

सद्भिरेवप्रयत्नेनवीक्षणीयामुहुर्मुहुः २

मिक्षाद्यवमानादरंकृत्वेत्यर्थ वीक्षणीयशब्दादवगत्यविचारणीया अनेनमुमुक्षुराधिकारोदर्शितः एतेनैवार्थपूर्वकांहेत्वरकांयोः साध्यसाधनभावःसंबंधश्चदर्शितोभवतीतिबोधयं

=कर्मणाबध्यतेजंतुर्विद्यायाचविमुच्यते तस्मात्कर्म न पनयःपारदर्शिनः ॥ ६

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननुकार्येष्वकारणाधीनत्वात्पूर्वोक्तसाधनचतुष्टयस्यकिंकारणमित्या
शंक्याहस्ववर्णेति अत्रस्वशब्देनमुख्यगौणमिथ्येतित्रिविधेषुमध्ये
पुत्रादिदेहादिलक्षणोयोऽन्यःमध्येमिथ्यात्मायोऽपत्वाऽऽहृते तस्य
देहादेर्ब्राह्मणादिवर्णब्रह्मचर्याद्याश्रमप्रयुक्तेनधर्मेणब्रह्मार्पणाकु

स्ववर्णाश्रमधर्मेणतपसाहरितोषणात्

तत्कर्मानुष्ठानजन्येनापूर्वेण पूर्वमिमांसाप्रसिद्धेनभाविकलाधार
भूतेनपुण्याख्यादृष्टद्वारेणेत्यर्थः तथातपसाकृच्छ्रचांद्रायणादिनाप्र
थमश्रितेनेत्यर्थः पुनःहरितोषणात् भगवत्प्रीतिकरात्सर्वेभूतर

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एतैश्चिभिःसाधनैः वैराग्यादिचतुष्टयरूपंसाधनंमोक्षसाधकोधर्म
विशेषः पुंसंप्रभवेत् संभावनायांलिङ् यद्येवमन्वयः स्ववर्णाश्र
मधर्मस्त्वेतत्पक्षकृत्वायद्यपितोषणंतस्मादिति यद्यपिसाधनच

साधनंप्रभवेत्पुंसां वैरा
ग्यादिचतुष्टयं ३ श्रीः

तुष्टयस्यविवेकादिक्रमेणाहेत्वहेत्वभङ्गावनतथापिवैराग्यस्यसा
धारणकारणतांद्योतयितुमादौग्रहणकृतमितिबोधव्यं ३ ॥ ५

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

कीदृशंतद्वैराग्यादिचतुष्टयमित्याकांक्षायांतत्स्वयमेवव्याचष्टे ब्रह्मादी
त्यारभ्योक्तसाधनेत्यंतेनश्लोकषट्कात्मकेनग्रंथेन ब्रह्मादिस्थावरांते
षुसत्यलोकादिमर्त्यलोकांतेषुभोगसाधनेषु अनुकर्मजन्यत्वेनानि
त्यत्वंलक्षीकृत्योक्तमर्थः वैराग्यंत्यागेच्छा अत्रदृष्टांतमाह यथैवकाक

ब्रह्मादिस्थावरांतेषुवैराग्यंविषयेष्वनु यथैवकाकवि
ष्ठायांवैराग्यंतद्वन्निर्मलं ४
विष्ठायांवैराग्यंगर्हाभादिविष्ठायामपिकदाचित्कस्यचित्ज्वरा
त्यर्थेग्रहणेच्छाभवति अतःकाकविष्ठायांग्रहणं उपलक्षणमेतच्छ
र्दिते वांत्यादीनां अत्रहेतुः हियस्मात्वैराग्यं निरमलं रागादिमल

इहानीवैरूप्यकारणंविवेकंलक्षयति नित्यमिति वैप्रसिद्धंवस्तुनःपद
र्थस्यविवेकोविवेचनविशेषोज्ञेयः सकइत्यत्राह यएवंप्रकारेणसंम्य
क्संशयादिशून्योनिश्चयः एवंकथमित्याह हीतिविद्यनुभवप्रसिद्ध
मात्मस्वरूपंनित्यमविनाशीश्रवाच्यंसत्यमित्यर्थः अविनाशीकश्चेत्प्र
नित्यमात्मस्वरूपंहिदृश्यंतद्विपरीतंदृश्यं एवंयोनिश्चयःसम्यग्विवे
कोवस्तुनंसवे ५

यमात्मेतिश्रुतेः दृश्यमनात्मस्वरूपंतद्विपरीतंतदात्मस्वरूपंतस्माद्विपरी
तत्वेनगच्छतिप्राप्नोति व्यवहारभूमिमितितथाविधंविनाशिवाधमित्यर्थः
अत्रेदमनुमानमपिसूचितंभवति आत्मस्वरूपंनित्यंदृष्ट्वात्वयन्नित्यं
तन्नदृष्टंयथाघटादीतिकेवलव्यतिरेकोहेतुः तथानात्मस्वरूपमनित्यं दृ
ष्ट्वात् यन्नानित्यंतन्नदृष्टंयथात्मस्वरूपमितिपक्षमपिकेवलव्यतिरेकी

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदेवंवैराग्यकारणंविवेकंवाक्यवैराग्यकार्यैश्चमादिषट्कंलक्षयति स
इत्यादिचतुर्भिःश्लोकैः सदैवसर्वस्मिन्नपिकालेवासनात्यागः पूर्वसंस्का
रोपक्षयार्थंग्रामादृतिग्राष्टितोंऽनकरणनिग्रहःग्रामशब्दार्थः बाह्यवृत्तीनांश्रोत्र
वाग्ग्राह्यानांनिग्रहोनिषिद्धप्रवृत्तिरस्कारोदमइतिग्राष्टनाभिधीयते कथ्य

सदैववासनात्यागःग्रामोयमितिग्राष्टितःनिग्रहोबाह्यवृ
त्तीनांदमइत्यभिधीयते हेविषयेभ्यःपराक्वृत्तिःपरमोपरतिर्हिसा
ने हेहीतिप्रसिद्धेभ्योबंधकेभ्यःशब्दादिभ्योयापराक्वृत्तिर्निवृत्तिरनित्य
त्वादिदोषदर्शनेनग्रहणान्निवृत्तिरुपरतिरुच्यतइत्यर्थः यत्सहनंप्रती
कारनिरपेक्षंसुखदुःखयोरुपतितिक्षासमताविदुषामित्यर्थः अनेन
सर्वेकर्मसंन्यासोलक्ष्यते

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तत्रहेतुमाह कीदृशीमापरमापरमुत्कृष्टमात्मज्ञानंप्राप्तासत्साधनभूते
त्यर्थः किंचसर्वदुःखानांसर्वदुःखसाधनानांक्षीणोष्णादिद्वंद्वानामित्य
र्थः ७ अपिच निगमाचार्यवाक्येषुवेदगुरुवचनेषु यद्वोपनिष

यद्वनंसर्वदुःखानांतितिक्षासाशुभाभवत ७ निगमाचार्य
वाक्येषुभक्तिःश्रद्धेतिविश्रुता चित्तैकाग्र्यंत्रयत्नश्चेषसाधान
मितिस्मृतम ८

यात्मातृपदेशेषुभक्तिर्भजनंविश्वासइत्यर्थः यश्रद्धेतिविश्रुता वे
दांतप्रसिद्धा श्रुतेःयत्नश्चेषसदेवसोम्येदमग्रआसीदित्यादिश्रुति
त्रयेप्रमाणभिन्नेब्रह्मणिचित्तैकाग्र्यंतदेकजिज्ञासेत्यर्थः ततश्चमा

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एवंभूतमहिषदुःखमभिधायैतत्कार्यभूतंमुमुक्षुतामाह संसारबंधेति ६
तियासुदृढावुद्धिःसामुमुक्षुतावक्तव्येत्यन्वयः साकेतत्प्रतग्राह मोक्षि

संसारबंधनिर्मुक्तिः कथंमेस्यात्कदाविधे
इतियासुदृढाबुद्धिर्वक्तव्यासामुमुक्षुता ८

धेमदैव यद्वासर्वकर्तविधातर्ब्रह्मन् ममसंसारबंधनिर्मुक्तिः
नानायोनिसंबंधनिवृत्तिः कदाकस्मिन्कालेकथंकेनप्रकारेणभवे
दित्येवंरूपाबुद्धिर्मुमुक्षुतेत्यर्थः ८

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ऽसंस्कार्यनचत्रुष्टयंयद्यर्थेनुपन्यस्तंतदिदानीदर्श्यति उक्तेति उक्तानित्रह
हीत्यारभ्यसंस्कारयंतग्रंथसंदर्भेणवर्णितानियानिवेदान्यादिसाधनानिज्ञानोप
करणानितेर्युक्तेनपुरुषेणाधिकारिणाऽहंवेतामनुष्ठातमेन हीतिविकल्प
सिद्धत्वेनवक्ष्यमाणलक्षणः पक्षाहीत्यव्ययमेवार्थेऽनिषेधार्थेविचारो

उक्तसाधनयुक्तेनविचारःपुरुषेणहि कर्तव्योज्ञानसिध्यर्थमात्मनःशुभमिच्छता १०

विवेकःकर्तव्य आवर्तयितव्यः किमर्थमित्यतआह आत्मनोज्ञानसिध्य
र्थंब्रह्मात्मैक्यबोधोद्भवनाय नन्वात्मज्ञानसिध्यकः पुरुषार्थइत्याशंक्य
मोक्षात्मंचतुर्थपुरुषार्थरूपंफलंद्योतयन् पुरुषार्थविशेषनिष्ठशुभंपरमा
नंदरूपत्वेनमंगलंमोक्षमुत्तमित्यर्थः इच्छताप्रार्थयता आत्मनःशुभमिति

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नन्वज्ञान सिद्ध्यर्थं विचारएव कर्तव्यइतिनियमःकुतःक्रियतइत्याशंक्य
दृष्टांतमाह नोत्पद्यतइति विचारेणविनाऽन्यसाधनैः कर्मोपासनाल
क्षणैर्ज्ञानंनोत्पद्यते अत्रदृष्टांतः यथाऽऽचित्कस्मिंश्चिद्देशे सूर्यादिप्रका

नोत्पद्यतेविनाज्ञानंविचारेणान्यसाधनैः
यथापदार्थभानंहिप्रकाशेनविनाक्वचित् ११

शेनविनापदार्थभानंघटादिवस्तुप्रकाशेनभवति हीतिसर्वजनप्रसिद्धं
तथातद्वदित्यर्थः अतोनियमःक्रियतइतिभावः ११ सच्चिदानंदोहं

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदि

ॐविचारःकीदृशऽत्यत्राह कोहमिति· अहंकर्तीश्वरीत्यादिप्रवाहियमा
णाःकःकिंस्वरूपःतथाऽदंजगत्स्तावज्जंगमात्मकंकथंकस्माज्जातंकिम
धिष्ठानमित्यर्थः तथाऽस्यप्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्धस्यजगतंकर्तोत्पादकःकोवि

कोहंकथमिदंजातंकोवैकर्तीस्यविद्मते उ
पाद्दानंकिमस्तीह विचारःसोयमीदृशः १२

द्मते वैऽतिविकल्पंद्योतयति किंजीवाद्दष्टंकर्तृकिंवेश्वरः किंवाम्भवेव
किंचिदितिविकल्पःकिंचेहजगतिउपादानमुत्पादकंकिमिति अयमात्मा
जगत्कारणविषयः ईदृशश्चंस्वरूपोविचारः सएवज्ञानसाधनमित्यर्थः

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननुचैतन्यविशिष्टःकायःपुरुषइतिवाहैपत्यसूत्रेदेहाकारेणपरिणता
निष्ठाभ्यादिचैतन्याभिव्यक्तिदृष्टेश्चैतन्यंभूतान्येवात्मेतिचार्वाकावदंति सएवकर्त्तासुखीदुः
खीसर्वव्यवहारमूलमितिसर्वजनप्रसिद्धोसत्यात्मविषयोविचारोनस्या

नाहंभूतगणोदेहो नाहंचाक्षगणस्तथा

दित्यतआह नाहमिति अहमहंशब्दप्रत्ययालंबनोभूतगणोयोदेहः
सनभवामि घटादिवदृश्यत्वादित्यर्थः नाहींद्रियगणस्त्वंस्यादितिचा
र्वाकैकदेशिमतमुत्थाप्यदूषयति चपुनरक्षगणःश्रोत्रादींद्रियसंघा
तोप्यहंनभवामि तथेतिपदेनदेहवद्इंद्रियगणस्यापिभूतविकारत्वंदर्शि

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सवाएवपुरुषोन्नरसमय अन्नमयंहिसोम्यमनआपोमयःप्राणस्ते
जोमयीवागित्यादिश्रुतिरुभयत्रप्रमाणं ननुदेहद्वयंयदित्वंनासित
हिभूम्नएवस्यादित्याशंक्याह एतद्विलक्षणः एताभ्यांस्थूलसूक्ष्मदेहा
भ्यांविपरीतधर्मकोसि अस्थूलमनएवह्रस्वमित्यादिश्रुतेः कश्चि

एतद्विलक्षणःकश्चिद्विचारःसोयमीदृशः ५

दितिजात्यादिरहितत्वान्मनोवाचामगोचरत्वंदर्शितं अयमीदृशः
सविचारइतिव्याख्यातार्थश्चतुर्थःपादः श्लोकचतुष्टयेपिबोद्धव्यः

=आत्मविचारयः कःदेहाद्यहंत्वरूपो
विचारःसएवज्ञानसाधनमित्यर्थः २७२

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदेवंकोहमित्यतन्निश्चित्येदानींकथमिदंजातमित्यस्यनिश्चयःक्रियते त
न्मृष्टिश्यादिभूतकार्यत्वात्स्वपरमाणुभ्योजायतइतिताकिकादयोम
न्यंते कर्मणोजायतइतिमीमांसकाः प्रधानादेवेतिसांख्याः तदेतन्निरा
कुर्वन्नाह अज्ञानेति सर्वंजगदिदंनामरूपात्मकमज्ञानप्रभवमज्ञा
अज्ञानप्रभवंसर्वंज्ञानेनप्रलीयतेसंक
ल्पोविविधःकर्त्तृविचारःसोयमीदृशः १५

नात्पूर्वोक्तस्वस्वरूपास्फुरणात्प्रभवतिथाविदं अतएवैतद्विरोधिना
ज्ञानेनस्वस्वरूपस्फुरणेनतमइवप्रकाशेनप्रलीयतेसर्वमित्यर्थः कोवै
कर्त्तेत्यस्यनिर्णयमाहविविधोनानाप्रकारः संकल्पःइदंकरिष्यामी
त्यादिलक्षणोंतःकरणपरिणामः कारणानुकूलव्यापारवान् प्रेरकपूर्वो
कर्त्ता

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथोपादानंकिमस्तीत्यस्यनिर्णयमाह एतयोरिति एतयोरज्ञानसंकल्प
योर्यदुपादानंदृष्टंतिनाशायकारणंतनुपतत्कालत्रयाबाधंब्रह्मैवनान्यदि
त्यर्थः अतएवाधिष्ठानज्ञाननिर्वर्त्योऽज्ञानकार्यत्वेनमिथ्याभूतमपिजगत्
यावत्तज्ञानोदयंरज्जुसर्पादिवत्संसारमयंव्यवहारक्षमंभवेदितिभावः ब्र

एतयोर्यदुपादानमेकंसूक्ष्मंसदद्वयं यथैवमृच्छरावादीनांविचारेसो० १५

ह्मणःसत्वेहेतुः अद्वयमपक्षयरहितं अनेनैतत्सूचितंजन्माद्यपिजन्मादिषं
चविकारानिरस्ताः षड्भावविकाररहित्येहेत्रुः एकंसजातीयादिद्वयशून्यं
तर्किकुतोनदृश्यतेतत्राह सूक्ष्मंमनोवागादीद्रियागोचरंजातिक्रियादिप्र
वृत्तिनिमित्तशून्यत्वादित्यर्थः अत्रदृष्टांतमाह यथैवमृच्छरावादीनामुपा
दानंतथैवेत्यर्थः एवंप्रकारणकार्यकारणभेदोनाममात्रमितिसूचितं १५

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नवयस्यापिकार्यकारणभेदोवाचारंभणमात्रस्तथापिजीवब्रह्मणोर्भेदोवास्त
वःस्यादित्याशंक्याह अहमिति अत्रयतःपदाध्याहारस्तथाचायमर्थः य
तोऽहमहंप्रत्ययवेद्योऽप्येकः सजातीयादिभेदशून्योमनुष्यमात्रेष्वहंकृदे
रेकत्वप्रतीतिरित्यर्थः चपुनः सूक्ष्मइंद्रियागोचरः पुनर्ज्ञाताऽहंकारा
दिप्रकाशकत्वेनचेतनइत्यर्थः तथासाक्षीसाक्षादिंद्रियार्थसंनिकर्षवि

अहमेकोपिसूक्ष्मज्ञातासाक्षीसदव्ययः
तदहंनात्रसंदेहोविचारःसो० १६ श्री

नैवेक्ष्यतेपरप्रतिप्रकाश्यतीतिसाक्षीनिर्विकारइत्यर्थः अतएवस
दव्ययश्चअविनाशापक्षयोपलक्षितसर्वविकारशून्यइत्यर्थः यस्मादे
वंभूतोऽहंतत्तस्मादहमहं प्रत्ययवेद्यस्तत्सत्यज्ञानादिलक्षणंब्रह्म अ
त्रसंदेहोनास्तीत्यर्थः सोयमीदृशोविचारइति १६

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एतदेवजीवब्रह्मैक्यमज्ञानप्रदर्शनेनदृढयति आत्मेत्यादिपंचभिः यतो
हंप्रत्ययवेद्यआत्माअतिशंततमभावेनजाग्रदादिसर्ववेल्लासानुवर्तते
तमात्मा अवल्लात्रयभावाभावसाक्षित्वेनसत्यज्ञानादिस्वरूपइत्यर्थः सर्वं
पदलक्ष्यार्थोपितपदलक्ष्यार्थएवविनिष्कलोविशेषेणनिर्गतकलोनि

आत्माविनिष्कलोह्येकोदेहोवह्निरिवावृतः

रवयवइत्यर्थः अन्यथासावयवत्वेघटादिवद्विनाशित्वापत्तिरितिभा
वः अत्रहेतुः एकहीतिएकमेवाद्वितीयमित्यादिप्रसिद्धिंद्योतयति ननु
तथालिंगदेहोप्यस्तीतिचेन्न देहोलिंगदेहःसूक्ष्मशरीरमितियावत
सवह्निःकलाभिःश्रोत्रादिवृद्धिंताभिःसप्तदशभिरावृतआच्छादित

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अतएवलिंगदेहस्यनिरवयवत्वाद्यभावात् ज्ञानेनतत्कारणाऽज्ञाननिवृ
त्तौनिवृत्तिरन्यथाऽनिर्मोक्षप्रसंगाऽतिभावः एवमितिवैलक्षण्येसत्यपित
योरात्मदेहयोःप्रकाशतमसोरिवैक्यमेकात्म्यप्रपद्यंतितार्किकादय ऽत्य

तयोरैक्यंप्रपद्यंतितिकिमज्ञानमतःपरं २७

र्थः अतोविपरीतदर्शनात्परमन्यदज्ञानंकिमस्ति एतदेवाज्ञानमि
त्यर्थः विपर्ययरूपकार्यान्यथानुपपत्यातत्कारणंमूलाज्ञानं कल्पि
ताऽस्तीत्यर्थः २७

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पुनर्वैलक्षण्यमाह आत्मेति आत्मानियामकोनियंताचपुनरंतःपंचकोशं
नरः देहस्कनियम्यःघनबाह्यः तयोरैक्यमिमुन्नराद्वैव्याप्तं एवमग्रेपि
ज्ञेयं १८ अन्यदपिवैलक्षण्यमाह आत्मेति आत्माज्ञानमयःप्रकाशरूपो
ऽतएवपुण्यःशुद्धः देहस्कमांसादिविकारवानतएवाशुचिः एतेन स्थूलदे

आत्मनः

आत्मानियामकश्चांतर्देहोबाह्योनियम्यकः तयोरैक्यं १८ आत्माज्ञानम
यःपुण्योदेहोमांसमयोःशुचिः तयोरैक्यं० १९ आत्माप्रकाशकःस्वच्छोदेह
स्तामसउच्यते तयोरैक्यं २०

हस्यापिवैलक्षण्यमुक्तंभवतितयोरैक्यमित्या
दिपूर्ववत् १९ वैलक्षण्यांतरमाह आत्मेति आत्मास्वयंप्रकाशःघनसूर्यो
दिवन्मात्रस्वप्रकाशकोऽतएवस्वेतरःप्रकाशशून्योऽसंबंधशून्यइत्यर्थः
प्रसंगोह्ययंपुरुषइत्यादिश्रुतेः देहस्तुतामसोघटादिवत्प्रकाशत्वेनजडः १९

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

॥ प्रत्रसर्वत्रपौनरुक्त्यंनाशंकनीयमात्मनोऽलौकिकत्वेनात्यंतदुर्बोधत्वा
दिति ॥ तएववबुधावैलक्षण्यंप्रदर्शयंतेपरमकारुणिकैःश्रीमच्छंकराचार्यैः
॥ आत्मानित्योध्वंसाप्रतियोगी तत्रहेत्वंतरं हियस्मात्सद्रूपःअबाधस्वरूपः

॥ आत्मानित्योहिसद्रूपोदेहोनित्योह्यसन्मयः
तयोरैक्यंप्रपश्यंतिकिमज्ञानमतःपरं २१

देहस्तुध्वंसप्रतियोगी ॥ प्रत्रापिहेत्वंतरं हियस्मादसन्मयोऽनित्यःविका
रित्वेनबाधयोग्यइत्यर्थः यस्मादेवमात्मदेहयोरत्यंतवैलक्षण्यं तस्मा
तयोरैक्यदर्शनंकेवलमज्ञानमिति २१ ※ ※ ※ ※ ※ ※ ※

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नन्वात्मनः प्रकाशत्वं किं नामेत्यत आह आत्मनस्तत्प्रकाशत्वं
कोऽयं किं तदित्यत आह यत्पदार्थावभासनं घटपटादिवस्तुविषयप्रकाश
इदंतयानर्हिमप्रभृतिविषयदृश्येनमितिभावत तर्ह्यग्न्यादिवदिकारीत्या
हित्यत आह नाग्न्यादिदीप्तिवद्दीप्तिरिति दृश्यमानदीप्तिरग्न्यादिदीप्ति

आत्मनस्तत्प्रकाशत्वं यत्पदार्थावभासनं नाग्न्यादिदीप्तिवद्दीप्तिर्भवत्यं

वन्नकस्यचिदुत्पत्तिविनाशादिविकारवतीत्यर्थः तत्रहेतुः भवत्यंधंय
तोमणि यतःकारणान्निशिरात्रावग्न्यादिदीप्तावेकस्मिन्हेतौ लोक
स्यांधत्वप्रसङ्गः समंभवति तस्मादग्न्यादिदीप्तीनामपिदीपिकाऽन्य
साधननिरपेक्षात्मदीप्तिः सप्रकाशत्वमतिभवः २२ ※ ※ ※ ※

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

न्देवंप्रकाशप्रकाशत्वादिलक्षणवैलक्षण्येसत्यपिग्राह्यग्राहकात्मानमेवद
र्शनमुपसंहरन्नुभयोर्भेदंस्पष्टयति देहेति अहमहंग्राह्यत्वप्रयालंव
नमयमिदंतयानिर्दिश्यमानोघटादिवत्प्रत्यक्षतयादृश्यमानोदेहो।
लोकोभयोर्दृष्टदृश्ययोरैक्यंकृत्वामूढःस्वाज्ञानकार्यविपर्ययमोहेन्ना

देहोहमित्ययंमूढोधृत्वातिष्ठत्यहोजनः ममायमित्यपिज्ञात्वाघटदृष्टेव
सर्वदा २३
प्रोजनस्तिष्ठति कृतकृत्यबुधानिर्व्यापारोभवतीत्यर्थः एतद्देहोमहद
ज्ञानमितिभावः किंकृत्वापीत्याह ममममसंबंधोऽयंदेह इतिसामान्य
तोभेदंज्ञात्वापिग्रहणवान्नयेमितितात्पर्यं कदव सर्वदाघटदृष्टेव य
थासर्वकालेघटदृष्टापुरुषोममायंघटइतिजानाति नत्वहं घटइति
कदाचिदपिजानातीत्यर्थः २३

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नन्वेतस्मिंस्तटस्थलक्षणभ्रमापरपर्यायग्राह्यकार्यलिंगानुमेयाज्ञा
नमीहक् तर्हि निवर्त्तकं किमित्याकांक्षायां तद्विरोधिस्वात्मज्ञानमे
वात्माज्ञाननिवर्त्तकमित्यभिप्रेत्य तल्लक्षणमाह ब्रह्मेत्यादिपंचभिः ग्र
ह्यग्राहकप्रपंचलंबनंप्रत्यगात्मब्रह्मैवास्मि एतयोस्तत्पदार्थयो

ब्रह्मैवाहंसमंशांतःसच्चिदानंदलक्षणः
नाहंदेहोह्यसद्रूपोज्ञानमित्युच्यतेबुधैः॥२५

रैक्यहेत्वंशगतनिर्विशेषणानि किंलक्षणोहं समःसत्ताप्रकाशाभ्यां
प्रबोधिन्नः पुनःकिंलक्षणः शांतःनिरस्तसमस्तोपाधित्वाद्विशेषा
दिविकारशून्यः पुनः किंलक्षणः सच्चिदानंदलक्षणः सच्चिदानंदै
रनृतजडदुःखप्रतियोगिभिर्लक्ष्यते विरुद्धांशत्यागलक्षणयाभाग
लक्षणयाज्ञायतइतिसच्चिदानंदलक्षणः

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ब्रह्मबोधहेतुविधंद्वारंविधिनिषेधश्चेति तत्त्वमस्यज्ञानादिशब्दाद्वाचक
शब्दप्रयोगलक्षणोविधिरुक्तः इदानीमतन्निरसनलक्षणोनिषेधःप्रदर्श्यते अहमहंग्रहोपास्यावलंबनंदेहोनात्मत्वेहेत्वन्वयः देहस्तुपलब्धृत्वेप्राणेंद्रि
यादीनामपि हीतिविद्वज्जनप्रसिद्धंदेहस्यैवनात्मत्वेहेतुमाह असद्रूपोऽ

नाहंदेहोह्यसद्रूपोज्ञानमित्युच्यतेबुधैः २५

असत्बाध्यमनृतंतदर्थः तादृक्रूपंस्वरूपंयस्यसतथाविधः इत्ये
वंप्रकारमहंब्रह्मास्मीत्यादिमहावाक्यजन्याऽखंडाकारावृत्तिर्ज्ञानंतु
धैर्यशालिभिरुच्यतेकथितइत्यर्थः एतल्लक्षणंसर्वज्ञानाभास

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नन्वहंजातोमृतःस्थूलोदुःखीत्याद्यनेकविकारत्वेनाहंग्राह्यप्रत्ययालं
बनेप्रतीयमानत्वात् कथंतस्यब्रह्मत्वमित्यतआह निर्विकारइति अ
हमहंशब्दप्रत्ययालंबनः प्रत्यगात्मानिर्विकारोस्मीतिशेषः निर्गता
विकारजन्माद्योयस्मात्तथाविधः तेषांदेहधर्मत्वादितिभावः त

निर्विकारोनिराकारोनिरवद्योहमव्ययः नाहंदेहो०२५

त्रहेतुः निराकारःदेहाद्याकाररहितः अतएवनिरवद्योवातपित्त
हिजन्याधात्मिकादितापत्रयरहितइत्यर्थः अतएवाव्ययः अपक्षया
दिदूरइत्यर्थः अहंमनुष्यइत्यादिप्रतीतेःकथंनिर्विकारत्वमितिचेत्सा
प्रातीतिःशुक्तिरजतादिवदध्यस्तत्वान्नेत्याह नाहमित्युत्तरार्द्धेनात्मा
तंपूर्वश्लोके एवमुत्तरत्रापिज्ञेयं पुनरुक्तिस्तज्ज्ञानप्रतिबंधकस्य
दृढमंत्रविषयत्वादृढीयान्नाशंकनीया ❁ ❁ ❁ ❁

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

पुनःकिंलक्षणंज्ञानमित्यत्राह निरामयइति अहंनिरामयःसर्वरो
गरहितः निरामयोवृत्तिव्याप्त्यपिफलव्याप्त्यशून्यः निर्विकल्पः
कल्पनाहीनश्चातत अप्रच्यापकः २६ पुनःकिंलक्षणंज्ञानमित्यत्राह

निरामयोनिराभासोनिर्विकल्पोहमातनः नाहंदेहो०२६
निर्गुणोनिष्क्रियोनित्योनित्यमुक्तोहमच्युतः नाहंदेहो० २७

ह निर्गुणइति अहंनिर्गुणोगुणरहितः गुणैर्नांमायामयत्वादि
सर्थः अतएवनिष्क्रियःक्रियारहितः तथानित्योविनाशरहितः
अतएवनित्यमुक्तः कालत्रयेपिबंधशून्यः तत्रहेतुः अच्युतः
अप्रच्युतसच्चिदानंदस्वभावः २७

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथो पुनरपि ज्ञानलक्षणमाह निर्मल इति अहं निर्मलः अविद्यातत्का
र्यलक्षणमलरहितः अतएव निश्चलः व्यापकत्वादाकाशवन्निश्च
लस्वभावः निश्चलत्वे हेतुः अनंतः देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्यः

निर्मलोनिश्चलोऽनंतःशुद्धोहमजरोमरः नाहंदेहो २८

शुद्धः अशुद्धिरहितः पुनरजरः जरारहितः अमरोमरणरहि
तश्च सर्वधर्माणां देहत्रयवर्तित्वादिति भावः २८ ※ ※

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नन्वात्मा प्रत्यक्षदेहोनभवतितर्हिभूत्यत्वमात्मनः प्राप्तिपाशंकाह स्वदे
हेति भोमूर्वेभूत्यवाहीनस्वदेहेपुरुषत्वंपुरिमनुष्यशरीरेशेतिग्रहणा
कारणवसतीतिपुरुषइत्यात्मानमेवप्रत्यक्षं अतएवशोभनंमंगलंशु
द्धविलक्षणत्वादतिमंगलं तथासंमतं अयमात्मा ब्रह्मेत्यादिवाक्यानि
स्वदेहेशोभनंसंतंपुरुषत्वंचसंमतं किंमूर्वेभूत्यमात्मानंदेहातीतंकरोषिभो २९
तीतं चकारणत्वेनपुरुषत्वेनइत्यादिस्मृतिनिर्णीतं घटादिवद्देहदृष्ट्
येनदेहातीतमात्मानं सततंभवंसंतंसर्वव्यवहाराधिष्ठानं भृत्यंखपु
ष्पादिवदत्यंताभावरूपं किंकरोषिकथंमन्यसेमामन्यइतिभावः
क्वचित्स्वदेहमितिद्वितीयांतः पाठस्तस्मिन्पक्षेदेहात्मवादीवदे
ति उक्तलक्षणंमनुष्यदेहंत्वत्कृपासमानमन्यत २९

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नवभूम्यादिनएवात्मापत्तेः भूम्यमक्तपरंत्वात्मनोदेहातीतत्वेप्रमाण
भावादेहएवात्मास्यादित्याशंक्याह स्वात्मानमिति मोमूर्खदेहात्मवा
दिन चार्वाकत्वंस्वात्मानंस्वकीयमात्मानं पुरुषंदेहातीतंदेहातिरिक्तं
श्रुत्यातस्माद्गुणतस्माद्भन्नरसमयात् अन्योंतरआत्मेत्यादिकयाच

स्वात्मानंशृणुमूर्खत्वंश्रुत्याचपूरुषं देहातीतंयदाकारंप्रवदंत

पुनर्युक्तयाच एकस्मिन कर्तृकर्मविरोधइत्यादिरूपयाशृणु अवधा
रय देहातीतत्वेकिमाकारआत्मेत्यत आह यदाकारमस्तीत्येतन्मात्र
मवधारणाकारणभूताकारोयथातं एवंविधोस्तीतिचेत्कुतोनदृश्यत
इत्यतआह सर्वदृशेः श्रुत्याचार्यप्रज्ञाभूम्नेःप्रवृद्धेर्शेषवेदार्थे
नायोपंतस्यदृश्यत्वादेवेत्यर्थः यद्वापूर्वश्लोकोक्तहितीयापेक्षया १८
यापमधानार्थोयं श्लोकःस्वात्मानमिति ३०

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदेवाहहमित्यादिसप्तभिः परःदेहादन्यआत्माऽहंप्रत्ययेनसंवेद्यत्वा
पलक्षणंप्रत्ययस्यापिविभोतः प्रसिद्धः किंतुसएकएवस्थि
तएतिप्रत्येकमवधारणं चशब्दः पूर्वोक्तवैलक्षण्यद्योतकः तदे

अहंप्रत्ययविभोतएकएवस्थितपरः
स्थूलत्वनेकतांप्राप्तःकथंस्यादेहकंपु
मान् ३१

वाह स्थूलोदेहकःदेहएवदेहकः स्वार्थेकःप्रत्ययः कथंपुमान्पु
रुषःआत्मास्यान्नकथंचिदित्यर्थः देहस्यानात्मत्वेहेतुमाह अने
कतांपरस्परंभिन्नतांप्राप्तः एवंतमःप्रकाशवदतिविलक्षणत्वे
पिदेहस्यात्मत्वंब्रुवन्नतिमूढत्वादुपेक्ष्यः इतिभावः ३१ ॥

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदेकानिवैलक्षण्यंदर्शयति अहमिति अहमहंशब्दप्रत्ययालंबनआत्मा दृष्टत्वयाकाष्ठादिविषयप्रकाशकत्वयाधिकःकुंठशूलोमोत्पादिअवहारेणप्रतिक्षः देहस्तुदृश्यत्वयाकाष्ठादिवत्प्रकाश्यत्वयास्तुतः तत्रहेतुः ममायंदेह इतिघटवत्तीयंसंबंधितयानिर्देशात् अवहारात् एवमु

अहंदृष्टत्वयाधिकोदेहोदृश्यत्वयास्तुतः ममायमितिनिर्देशात्कर्मं० ३२

अहंविकारहीनस्तुदेहोनित्यंविकारवान् इतिप्रतीयतेसाक्षात्कर्मं० ३३

अथोवैलक्षण्येसतिकथंदेहकःपुमानस्मादितिआत्मातार्थअन्यार्थः पदः एवमन्त्रविबोधकः ३२ पुनर्वैलक्षण्यंतरमाह अहमितिआत्मातार्थः जायतेस्तीत्यादिषड्विकारहीनः ध्रुवैलक्षण्ये देहोनित्यं सर्वकालंविकारवान् अत्रकिंप्रमाणमतआह इतिसाक्षात्प्रत्यक्षप्रमाणेनप्रतीयतेऽन्यत्रे एवंसतिकथंस्यादिति ३३ ※※

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एवंपुत्रादेहात्मनोर्वैलक्षण्यमुक्त्वाश्रुत्याह यस्मात्परंनापरमस्ति
किंचिद्यस्मान्नाणीयोनज्यायोस्तिकश्चित् वृक्षइवस्तब्धोदिवितिष्ठत्येकस्त
नेदंपूर्णंपुरुषेणसर्वमिति तयाप्रसिद्धयातेनतीयश्रुत्याकृत्वेतिकरणे तृ
तीया पुरुषस्यात्मनोलक्षणं विमूढनविगतमूढभावेनातिचतुरेणाश्रुत्यर्थः

यस्मात्परमितिश्रुतयापुरुषलक्षणं विनिर्णीतंविमूढनकर्तृ॰ ३५

विवेचनकुशलेनेत्यर्थः ऽयंकर्तरितृतीया विनिर्णीतंविचार्यस्थापितं अ
स्मत्पूर्ववत यदाश्रुत्येतिकर्तृपदमस्मिपक्षेविमूढनेतिदेहात्मवादिनंप्रति
संबोधनं विमूढानांऽनस्वामिन मूर्खशिरोमणित्वादेवंश्रुतिर्वा नोद्रिय

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नकेवलमनयैकयाश्रुत्यानिर्णीतं किंत्वन्ययापीत्याह सर्वमिति यतोहे
तोःश्रुत्यावेदात्मपरत्वेनयापुरुषंवेदंसर्वमिति पुरुषसंज्ञितंसूक्ते
प्रपञ्चंपुरुषलक्षणमितिपूर्वश्लोकार्धमाहुः अतःकथंप्रादितिपू

सर्वंपुरुषएवेतिसूक्तेपुरुषंसंज्ञिते प्रपञ्चतेयतःश्रुत्या
कथं० ३५ प्रसंगःपुरुषःप्रोक्तोदेहादरणकेपिच अनं
तमलसंश्लिष्टःकथं० ३६
वेवत ३५ अपरयापिश्रुत्यैवमेवनिर्णीतमित्याह प्रसंगति प्रसंगो
ह्यंपुरुषइतिश्रुत्यादेहादरणकेवाजसनेयोपनिषत्पुरुषः प्रसं
गःप्रोक्तःदेहकत्वेनंतमलसंश्लिष्टः कथंप्रमाण्यादिति ३६

२०

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तत्रैकान्यप्रकारेणापि देहात्मनोर्वैलक्षण्यानरूप्यमित्याह तत्रैवेति तत्रैवचदृ
ष्टान्तकण्ठ्येत्यर्थः अन्धंपुरुषः स्वयंज्योतिर्भवतीतिश्रुत्यास्वयंज्योतिः
पुरुषस्यात्मनः हीतिविद्यप्रसिद्धिंद्योतयति अथोचक्षादिवदृष्टोऽतए
वपरप्रकाश्यत्वतएवजडोदेहकःकथंपुमानस्यादित्याक्षेपः ३७ अथा

तत्रैवचस्यात्मनःस्वयंज्योतिर्हिपुरुषः जडःपरप्रकाश्योऽयंलोकइत्यं० ३७
प्रोक्तोपिकर्मकांडेनह्यात्मादेहाद्विलक्षणः नित्यश्चतत्फलंभुंक्तेदेहपातादनं

स्तामिदंज्ञानकांडंकर्मकांडेपिदेहात्मनोर्भेदएववर्णितइत्याह प्रोक्तइति
हियस्मादुक्तार्थः कर्मकांडेनापियावज्जीवमग्निहोत्रंजुहुयादित्यादिरूपे
णाचित्तशोधकंकर्मप्रतिपादकेनवेदभागेनेत्यर्थः आत्मादेहाद्विलक्ष
णः प्रोक्तःकथमित्याहनित्यः कुतइत्यत्राह देहपातादनंतरंतत्फलमनित्यंकर्म
फलंयत आत्मासंक्रोऽतोनित्यइत्यर्थः चकारात्न्यायसांख्योक्तावप्येवमेवदे
हात्मनोर्भेदवर्णनइतिद्रष्टव्यं ३८

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नन्वेवंसतिदेहेंद्रियनामपंचिकांतःपातिपतत्राह लिंगलिंगशरीरांतःपरोक्षा
दिधर्मविशिष्टं अथेतिनापरोक्षस्वभावःप्रमातृकर्तृत्वभोक्तृत्वादिधर्मविशिष्टं
चकारात्कारणशरीरमपिनिराकृतं अनेकोपिभेदैरल्पत्वादिरूपैर्हे
तुमाह अनेकसंघातरूपंदेवमनुष्यादिनानास्थूलशरीरसंबंधं यद्वाश्रोत्रा
दिलक्षणं तथाप्रदीपकलासंघातरूपं तथाचलंचंचलंमनःप्रधानत्वादित्य
र्थः पुनर्हेयंममेदंमनइत्यादिममतास्पदत्वेनात्मनउपसर्जनभूतं चपुन
र्विकारिउपचयादिमत् अव्यापकंपरिच्छिन्नमसद्रूपमात्मज्ञानेकबाध्यंच अ
त्रेदमाकूतं यद्यपिलिंगशरीराध्यासेनात्मनः कर्तृत्वभोक्तृत्वादिभावस्तथा
प्यात्मनस्तत्तद्भावज्ञानेनाध्यासनिवृत्तावकर्तृत्वाभोक्तृत्वादिभावसिद्धि
रितिदेहेंद्रियनांनकिंचिद्रूपसिद्धांतोऽप्यवहितोमंगलम् ३६ १११ २१

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

इदानीं पूर्वोक्तमर्थमुपसंहरति एवंपूर्वोक्तप्रकारेणदेहत्रयात्स्थूलसूक्ष्मल
क्षणात्पञ्चकोशाभिन्नआत्माकोशाविलक्षणोऽस्तीत्याह पुरुषः शरीराधिष्ठातातर्हिजीवःनेत्या
ह ईश्वरःतत्रहेतुः सर्वोत्मतयैतद्धानिःस्यादितिचेत्तत्राह सर्वरूपः एवंस
तिविकारित्वंस्यादतआह सर्वातीतः एतादृशआत्माचेदस्तितर्हिकुतोनो

एवंदेहत्रयात्मन्यात्मापुरुषईश्वरः ॥१॥
सर्वात्मासर्वरूपश्चसर्वातीतोहमव्ययः ५०

पलभ्यतइत्यतआह अहंप्रत्यक्षो ऽहंशब्दप्रत्यालंबनत्वेनसर्वदोप
लब्धिस्वरूपइत्यर्थः तर्ह्यहंकारःस्यान्नेत्याह अव्ययः अपक्षयादि
विकारशून्यः अहंकारसाक्षीतिभावः ५०

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नत्वात्मनोदेहव्यतिरिक्तत्वप्रतिपादनमनर्थकमितिशंकते इतीति इति
पूर्वोक्तप्रकारेणवर्णितेनात्मदेहविभागेनप्रपंचस्यैवसत्यतैवतथोक्तय
थातर्कशास्त्रेण ततःप्रपंचसत्यत्वप्रतिपादनात्किंपुरुषार्थता कृत्सितपु
रुषार्थत्वंभयनिवृत्यभावादित्यर्थः द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः ४१ मे

इत्यात्मदेहभागेनप्रपंचस्यैवसत्यता यथोक्ततर्कशास्त्रेण
ततः किंपुरुषार्थता ४१ इत्यात्मदेहभेदेनदेहात्मत्वंनिवा
रितं इदानीदेहभेदस्यह्यसत्यंस्फुटमुच्यते ४२ ※ ※

इज्ञानस्याभेदज्ञानंप्रतिकारणत्वादात्मदेहविभागकथनं नानर्थकमित्या
ह इतीति इतिपूर्वोक्तेनात्मदेहभेदेनात्मनोदेहात्पृथक्करणेनदेहस्यैवप्रा
पंचार्थकमतेनात्मत्वंनिवारितं इदानीमुत्तरग्रंथेनतस्यदेहभेदस्यास
त्वमात्मसत्वातिरिक्तसत्ताशाहित्यंस्फुटंयथास्यात्तथाहीतिप्रतिज्ञामुच्यते ४२ ३२

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदेवाह चैतन्यमेवेति चैतन्यमप्यखंडमद्वैतमौपनिषदप्रपंचाधिष्ठानप्रकाशाकारमेव घटःप्रकाशतेपटः प्रकाशतेइत्यादिधीकरूपत्वादेकाकारत्वाद्धेतोः कस्मिंश्चित्कस्मांचिदवस्थायामपिभेदेनयुक्तोनयथार्थइत्यर्थः तर्हिजीवभेदःसत्यःस्यादित्यतआहजीवत्वमिति जीवत्वंचकारोप्यर्थः मृषामिथ्याज्ञेयंतदुपाधेश्चैतन्यस्यैकरूपत्वाद्भेदोयुक्तोनकर्हिचित् जीवत्वंचमृषाज्ञेयंतज्जीवसर्वग्रहोयथा ४३ ॥ धीरेवांतःकरणादेर्मायामयत्वादित्यर्थः अधिष्ठानसत्यत्वेनकल्पितमिथ्याज्ञानबोधेदृष्टांतमाह रज्ज्वामिति यथारज्जौतद्ज्ञानात्वक्रतादिक्षाद्रूपेणमंदांधकारेसर्वग्रहणबुद्धिरुत्पन्नस्यभवति तथैवात्मन्यात्माज्ञानात्प्रकाशसादृश्यादविशेषप्रकाशेचिज्जडग्रंथिरूपचिदाभासभ्रमोभ

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

स्नंनापूर्वोक्तमेवदृष्टांतंविवृण्वन्सर्वेषामपिप्रपंचस्यब्रह्मरूपतामाह रज्वे
ति केवलेतिविशेषणेनपूर्वोवस्त्वाभपरित्यज्यावस्त्वंतरप्राप्तिलक्षण
विवर्तोपादानत्वमेवोक्तंनारंभोपादानत्वंनापिपरिणामोपादानत्वमिति
बोध्यंग्रन्थेषु ४४ अत्रहेतुंसूचयन्पूर्वोक्तमुपसंहरतिउपादानमिति

रज्वज्ञानतएवनैवयद्यद्रज्जुर्हिसर्पिणी भातितद्वच्चितिःसाक्षाद्विकारैकवस्तु
४५ उपादानंप्रपंचस्यब्रह्मैवन्यन्नविद्यते तस्मात्सर्वप्रपंचोयंब्रह्मैवास्तिनचेतरत् ४५

उपादानमिति यस्माप्रपंचस्याकाशादिदृश्यंतयाजगद्विस्तारस्यब्रह्मैवोपादा
वलाच्चैतन्यात्मकमेवबोधद्वाप्रकृतिरूपादानंकारणंविद्यतेनविद्यत
इति तस्माद्यतस्माद्ब्रह्मनआकाशः संभूत इत्यादिश्रुतेः तस्माद्ब्रह्मैतोरि
त्यादिस्मृतेश्च ४५

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननु व्याप्यव्यापकरूपभेदेजाग्रतिसतिकथंप्रपंचस्यब्रह्मतेत्याशंक्याह
व्याप्येति व्याप्यमंतरंव्यापकंबाह्यं तयोर्भावोमिथ्याचटाकाशादिवत्
कल्पितत्वादसदित्यर्थः तत्रप्रमाणमाह इदंब्रह्मेदं क्षत्र मिति प्रकृ

व्याप्यव्यापकतामिथ्यासर्वमात्मेतिशासनात् ६
तिज्ञातेपरतत्वेभेदस्यावसरः कुतः ४६॥

सेदंसर्वं यदयमात्मेत्यादिश्रुतिरूपेश्वराज्ञाबलादित्यर्थः
ततः किमतआह इतिज्ञाते इत्यादिसुगमं ४६ ※ ※ ※

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननुप्रत्यक्षेणाभासमानो व्याप्यव्यापकभावः कथंमिथ्येत्याशंक्याहश्रुत्येति नूनमितिनिश्चयो हीतिप्रसिद्धौश्रुत्यानेहनानास्तिकिंचनेत्यादिरूपयेत्यर्थः नानात्वंनिवारितं तेनचनानात्वनिवारणेनाद्वयकार

श्रुत्यानिवारितंनूनं नानात्वंस्वप्नवेनहि कथं
नाशोभवेदन्यःस्थितेचाद्वयकारणे ४७ ॥

एकस्मिन्नानिमित्तोपादाने ब्रह्मणिस्थिते सतिभासोव्याप्यव्यापकता दिप्रतिभासः कार्यभूतोऽन्यःस्वकारणातिरिक्तः कथंभवेन्नकथंचिदित्यर्थः ४७

२५

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

किंचमेदृष्टेर्हीषश्रवणादिकारणान्नभिन्नमेवचकार्यमित्याह दे
षइति मृत्योःयमृत्युमाप्नोतियइहनानेवपश्यतीत्यादिरूपमाश्रुते
स्यर्थः तत्रमृत्योरनंतरंमृत्युंजननमरणपरंपरामित्यर्थः स्पष्टमन्य

दोषोपिविहितःश्रुत्यामृत्योर्मृत्युंसगच्छति इहपश्यतिनानात्वंमायया
वंचितोनरः ४८ ब्रह्मणःसर्वभूतानिजायंतेपरमात्मनः तस्माद्ब्र
ह्मैवसर्वभवंतीत्यवधारयेत ४९

त ४८ तर्हिकिंकुर्यादित्याह ब्रह्मणइति ब्रह्मत्वंपरिच्छिन्नत्वात्प
रमात्मनः जायंतेऽनुत्पत्तिःस्थितिप्रलययोरुपलक्षणं यतोवाइ
मानिभूतानि जायंतेऽत्यादिश्रुतेः यस्मादेवंतस्माद्धेतोरेतानिभूतानि
ब्रह्मैवभवंतियस्मात्तद्ब्रह्मरूपाणीत्यवधारयेन्निश्चिनुयादिति ४९

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नन्वनानानामरूपकर्मभेदेनविचित्राणिभूतानिकथंब्रह्मात्मकानीत्याशं
क्याह ब्रह्मैवेति त्रयंवाइदंनामरूपंकर्मेतिहहारुणकाश्रुतिर्जगोगायन्ह नच
ति स्वाधिकारेणः श्रावयामासेत्यर्थः प्रतिकिमतग्राह ब्रह्मैवसर्वनामा
ख्याकाशादिदेहांतान् संज्ञाविशेषान् चपुनर्विविधानिरूपणपूर्वका।
शादिदेहांतान् नानाविकारविशेषान् अपिशब्दश्चार्थेरूपग्रहणं
गंधादिग्रहणस्यापुपलक्षणं यमग्नातिकर्मोत्पत्तिकाशुग्रहानादीनि

ब्रह्मैवसर्वनामानिरूपाणिविविधानिच कर्मोत्पत्तिप्रभ
प्राप्तिविमुक्तीतिश्रुतिर्जगौ ५० सुवर्णोजायमानंसुवर्णं
त्वंचप्राप्तंब्रह्मणोजायमानंब्रह्मत्वंचतथाभवेत् ५१

स्नानशौचंतानानाक्रियैर्नेयोक्तान् विमलिरज्वादिकमिवसर्पादिप्रति
भासंहधासधिष्ठानदृष्टेनशुभ्रान्प्रतिदर्शयतीत्यर्थः ५० अत्रलोकप्र
सिद्धंदृष्टांतमाह सुवर्णेतिद्वयं ५१

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एवंकर्तृकर्मादिकारकषट्कस्यापिएकाधिष्ठानरूपत्वेविद्वेषेपिभेददर्शिनोभ
यमाह स्वल्पेति स्वल्पमप्यंतरंकृत्वाकल्पितायांस्थि
तौतस्यभयंभाषितं यदाह्येवैषएतस्मिन्नुदरमंतरंकुरुतेऽथतस्यभयं
भवतीत्यादिश्रुतेः ५२ नन्वप्रकाशतमसोरिवपरस्परविरुद्धस्वभावयोर्द्वैता

स्वल्पमप्यंतरंकृत्वाजीवात्मपरमात्मनोः यःसंतिष्ठतिमूढात्मातस्यापि
भाषितं ५२ यत्राज्ञानाद्वैतमितरस्तत्रपश्यति ग्रात्मत्वेनयदासर्वं
मेतरस्तत्रचाण्वपि ५३

द्वैतयोः कुतएकाधिकरण्त्वमित्याशंक्यावस्थानेदादित्याहयत्रेति य
त्रयस्यामज्ञावस्थायांग्रज्ञानेनद्वैतमिवभवेत्तत्रतस्यामज्ञानावस्थायामि
तरोऽन्योऽन्यत्पश्यति चशब्दः पूर्वोक्तवैलक्षण्यंसूचयति यदायस्मिन्ज्ञा
नकालेसर्वमात्मत्वेनभवेत् तत्रतस्मिन्ज्ञानकालेऽतरोऽण्वपिकिंचिदप्य
न्यत्पश्यति सकार्यज्ञाननिवृत्तेरैक्यं ५३

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननुईदृशोनेकःपुरुषार्थेऽस्माकंवशुतिमर्थतःपाति यस्मिन्निति यस्मि
न्नवस्थाविशेषेसर्वोक्तिभूतान्यात्मत्वेनात्मभावेनविजानतः अपरोक्षेण
साक्षात्कुर्वतोऽधिकारिकःपुरुषस्य तस्मेतिषष्ठीयंप्रत्यर्थतस्मिन्नवस्था
विशेषेवैनिश्चयेनमोहोभ्रमोनभवेच्चपुनः शोकोआकुलतापिननवेत्

यस्मिन्सर्वोक्तिभूतान्यात्मत्वेनविजानतः नवैतस्मिन्मो
होनचशोकोऽद्वितीयतः ५५ अयमात्मब्रह्मैवसर्वात्मक
नयास्थितः श्रुतिनिर्देशंश्रुत्वाचहेत्वारणंसंस्थया ५५

उभयत्रहेतुः प्राङ्नेतीयतः तत्कारणभावादित्यर्थः ५५ श्लोक।
कारणभावे प्रमाणमाह अयमिति सर्वा अयमात्मा ब्रह्मवि
ज्ञानमय इत्यादि श्रुतिरेवेत्यर्थः श्लोकार्द्धं ५५ ※ ※ ※ ※ २६

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नन्वस्मिन् लोक एवंप्रकारेऽसति कथं शोकाद्यभाव उच्यत इत्याशंक्य
दृष्टांतमाह अनुभूत इति स्पष्टं पूर्वे दृष्टांतं विवृण्वन्नुत्तरत्र

अनुभूतोप्ययं लोको व्यवहारक्षमोपिसन्
असद्रूपो यथास्वप्न उत्तरक्षणबाधतः पूर्वे
स्वप्नोजागरणेलोकःस्वप्नेपिजागरोनहि ह
यमेवलयेनास्तिलयोपिह्यभयोर्नच ५७

यमन्यत्राप्यतिदिशति स्वप्नइति अलीकोमिथ्या ह्ययं स्वप्नजागरणे
लयेसुषुप्तौ शेषंस्पष्टं ५७

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

उक्तमुपसंहरन्फलितमाह त्रयमिति यत्रहि द्वैतमिवभवतितदितरइतरं पश्यति तदितरइतरं जिघ्रतितदितरइतरं शृणोतितदितरइतरंविजानातीति १ यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्यत्तत्केनकंशृणुयादित्यादिश्रुतेः २ श्रुत्यंतरमपि यत्रवाअस्यादिवस्यात्तत्रान्योन्यमपश्येद

ॐ त्रयमिवभवेन्मिथ्याज्ञानत्रयविनिर्मितं प्रथ
छाज्ञानतोतो नित्योह्येकश्चिद्रूपात्मकः ५८

न्योन्यजिघ्रेदन्योन्यद्रसयेदित्यादिश्रुतेः ३ त्रयंजाग्रत्स्वप्नसुषुप्तत्रयमेवमुक्तंपरस्परमभिचारेणमिथ्या मिथ्यात्वेहेतुः गुणत्रयविनिर्मितं मायाकल्पितमित्यर्थः तर्हिकिंसत्यमतआह प्रथमाग्रवज्ज्ञात्रयमे

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननुवस्त्वत्रयंमिथ्यासवतु जीवस्तुसत्यइत्यतःपरदृष्टांतमाह यद्वदिति
ब्रह्मणिचैतन्यमात्रेणात्मत्वेनसाक्षात्कृतेसतिजीवत्वंनपश्यतीत्यन्वयः दृ
ष्टांतस्तुस्पष्टएव ५८ अज्ञानावस्थायांप्रतीयमानोजीवब्रह्मभेदःतना

यद्वन्मरिघटभ्रांतिःशुक्तौवारजतस्थितिः तद्वद्ब्रह्मणिजीवत्वंवीक्ष
माणोनपश्यति ५९ यथामरिघटेनामकनकेकुंडलमिधा शुक्तौ
हिरजतत्वंतिजीवब्रह्मस्तथापरे दृ० यथैवतोयेनीलत्वंय।
थानीरंमरुद्धले पुरुषत्वंयथास्थाणौतद्वदिश्वंचिदात्मनि दृ।

समात्रइतिवक्तृदृष्टांतेरह यथेति रजतस्यत्वंतिरस्कानामेतियाव
त परेपरेब्रह्मणिजीवशब्दस्तथा श्रोर्यस्पष्टं दृ० नकेवलंजीवनामम एव
त्रःकिंतुसर्वंविश्वमपिब्रह्मणिनाममात्रमित्यनेकदृष्टांतैराह यथै
वेतिस्पष्टं दृ।

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नामभात्रप्रपंचस्यामिथ्यात्वसाधनादित्यायऽमभेवार्थवदुभिर्लोकदृष्टं
तैःप्रपंचयति यथैवभृत्यऽतादिभिः पूर्वेनिर्ज्ञनदृष्टोवेतालोग्रकस्मा

यथैवभन्येवेतालोगंधर्वोगांधुरंधमा यथाका
ष्ठाद्विचंद्रत्वंतच्छून्येजगत्स्थितिः ६२ यथात
रंगकल्लोलैर्जलमेवक्षुरत्फलं पात्रस्थेनता
मंहिब्रह्मांडोघैस्तथात्मता ६३ श्रीः श्री

हामायमानोभूतविशेषः गंधर्वपुरस्यापिश्रन्याधिष्ठानत्वंज्ञेयं गंध
र्वनगरंनामजनगराकारेनीलपीतादिमेघरचनाविशेषः सदृशम्य
त ६२ यथातरंगेतिद्रुगमं ग्रथिच ६३

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

घटेति तत्रपादत्रयंस्पष्टं ननुकिमनेनमिथ्यात्ववादनाद्यर्थेनात आह
तद्भवतोनामाभवतस्तद्ब्रह्मज्ञेयं वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्ति
केत्येवसत्यमित्यादिश्रुतेः ६४ ननुयत्रहिद्वैतमिवभवतीत्यादिश्रु

घटनाम्नायथाएष्वीघटनाम्नाहितंतवः जगन्नाम्नाचिदाभा
तिज्ञेयंतत्तद्भावतः ६४ सर्वोपिव्यवहारस्तुब्रह्मणाक्रिय
तेजनैः अज्ञानान्नविजानंतिस्वेवहिघटादिकं ६५ ॥:

स्वर्थः दर्शनेनावस्थात्रयविदेहमोक्षावुक्तौनतुजीवन्मोक्षस्तत्रांकाह
सर्वेति सर्वोपिलौकिकोवैदिकश्चेतिद्वोभंस्पष्टं अयंभावः अज्ञाननि
वृत्तिरजीवन्मुक्तौकिंनतद्वैतादर्शनमिति ६५

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तत्रहेतुयदृष्टांतमाह कार्येति यथासौम्येकेनमृत्पिंडेनसर्वंमृन्मयंवि
ज्ञातंस्यादित्यादिश्रुतिः युक्तिश्चकार्यकारणयोरनन्यत्वेएककारण।
ज्ञानात्सर्वकार्यज्ञानंस्यादित्यादि सुगममन्यत् ६६ कार्यकार

कार्यकारणतानित्यमात्तेघटमृदोर्यथा तथैवश्रुतियुक्ति
भ्यांप्रपंचब्रह्मणोहि ६६ गृह्यमाणेघटेयद्वन्मृत्तिकाप
तिर्वेवलात् वीक्ष्यमाणेप्रपंचेपिब्रह्मैवाभातिभासुरं ६७

एताऽनन्यत्वमेवस्पष्टयति गृह्यमाणेति प्रमाणनिरपेक्षं तथैव
भासनशीलं स्पष्टमन्यत् ६७ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ २८

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नन्वत्र ब्रह्मणि भासमानेप्रपंचोनभासेदित्याशंक्याद्वस्त्वभेदेनोभयमपिभा
सत इतिदृष्टान्तमाह सदैवेति तत्रज्ञानिनःसदैवात्माविशुद्धोज्ञानतः
कार्यकारणमलरहितत्वान्निःप्रपंचोस्ति अज्ञानिनस्तुसदैवाशुद्धो
स्ति उभयत्राप्यदृष्टांतः यथेति तत्रज्ञानिनोविविषयत्वेनाभयंकरीत्र

सदैवात्माविशुद्धोस्तिहाशुद्धोभातिवैपरी यथैवद्विविधारज्जुर्ज्ञानि
नोऽज्ञानिनोनिर्भी ६८
ज्ञानिनस्तुविपरितत्वेनसर्वरूपिणीतिद्विविधाभ्रमंभावः
ज्ञानिनस्तुविपरीत ब्रह्मयद्यपिस्वयंप्रकाशत्वेनसदाभातेवतथापि
वृत्यारूढत्वेन पुरुषार्थोपयोगीतिज्ञानिनंप्रतिभातिनाज्ञानिनंसूर्यदी
पादिरिवचक्षुष्मंतंधावितिरिक् ६८ ६८ ६८ ६८

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection, Digitized by eGangotri

नन्वात्मा यदि सदैव निष्प्रपंचत्वेन भाति तर्हि किमर्थं देहात्मभेदो वर्णितः
प्रपंचाविवेकिनो देहव्यतिरेकबोधार्थं विवेकिनस्तु व्यर्थ एवेति सदृष्टान्तमाह

यथैव मृन्मयः कुंभस्तद्देहोपि चिन्मयः आत्मानात्मविभागोयं मृधैवक्रियतेबुधैः ६८ सर्वत्वेन यथा रज्जुरजतत्वेन शुक्तिका विनिर्णीता विमूढदेहत्वेन तथात्मता ७० घटत्वेन यथा पृथ्वीपटत्वेनैवतंतवः विनिर्णीता ७१ कनकंकुंडलत्वेन तरंगत्वेन वैजलं विनिर्णीता ७२ पुरुषत्वेन यथास्तुण्फर्जलत्वेन मरीचिका विनिर्णीता ७३

यथेति तत्रात्मधीरित्याकारप्रश्लेषः मृधैवक्रियते अपितुनेतिकाकुरत्र प्रपञ्चसंसृगं ६८ इदानीमविवेकिनः कल्पितदेहताहात्म्यंस दृष्टांतमाह सर्वेनेति ७० घटत्वेनेति ७१ कनकमिति ७२ पुरुषेति ७३

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

गृहेति ७४ सर्वत्वेनेत्यादिपंचानामपिएतेश्लोकानामर्थःस्फुटतरएवा
स्ति पुनिरुच्यतेयते ७४ सन्वन्यथानिरूपेकिंकारणमितितद्ज्ञान

गृहत्वेनैवकाष्ठानिरथत्वेनैवलोहता विनिर्णीता० ७४ यथाह
क्षविपर्यासोजलाद्भवतिकस्यचित् तद्वदात्मनिदेहत्वंपशुपत्यज्ञा
नयोगतः ७५ पोतेनगच्छतःपुंसःसर्वंभातीवचंचलं तद्वद्० ७६
पीतत्वंहियथा शुभ्रेशोषाद्भवतिकस्यचित् तद्वदात्म० ७७ चक्षु
र्भ्रांत्रमशीलाभ्यांसर्वंभातिभ्रमात्मकं तद्वदात्म०७८

मिवेतिसदृष्टांतमाह यथावृक्षेत्यादिद्वादशभिः ७५ पोतेनेति तत्र
पोतेननौकया स्पष्टमन्यत् ७६७७ ७८

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अलातभ्रमणेनैववर्तुलंभातिसूर्यवत तद्ब्रह्म० ७९ महत्वेसर्वव
स्तूनामणुत्वंह्यतिदूरतः तद्ब्रह्म० ८० सूक्ष्मत्वेसर्वेभावानांस्थू
लत्वंचोपनेत्रतः तद्ब्रह्म० ८१ काचभ्रमोजलत्वंवाजलभ्रमो।
हिकाचता तद्ब्र० ८२ यद्ब्रह्मोमणित्वंहिमणौवावह्नितापुमान्
तद्ब्र० ८३ ग्रहेषुसत्सुधावत्सुसोमोधावतिभातिवै तद्ब्र० ८४ य
थैवहिविपर्योसोमोहाऽवतिकस्यचित तद्ब्रह्मा०निर्देहत्वं०८५

८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ श्रीसच्चिद्घनंश्रयमम: श्री ३१

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

यथाज्ञानमिति ज्ञानमुपलक्षणं सूर्योदीनामपि द्रष्टृत्वं स्पष्टं ८६ एवं द्वाभ्यां श्लोकाभ्यां
कृत्स्नमर्थमुपसंहरति एवमिति एवमुक्तेनप्रकारेणात्मन्यविज्ञातः आत्माज्ञाना
त्देहाध्यासोभवतीहोहमित्यादिबुद्धिर्जायतेभवतिहीतिप्रसिद्धं नन्वेतत्कथनि
तिः कुतोभवेदितिचेदात्मज्ञानादेवेत्याहोत्तरार्द्धेन सएवदेहाध्यासएवात्मपरि
यथाज्ञानमुक्तेभवतिचंचलत्वेनकस्यचित्तद्व० ८६ एवमात्मन्यविज्ञा
तोदेहाध्यासोहिजायते सएवात्मपरिज्ञानाल्लीयतेचपरात्मनि ८७
ज्ञानात् ब्रह्मात्मैकसाक्षात्काराद्दात्मनुत्पन्नेऽध्यात्मविज्ञानेऽज्ञानतत्का
र्यरहितेप्रत्यगभिन्नेब्रह्मणिलीयते ब्रह्मस्वरूपेणावतिष्ठते नह्यधिष्ठानंविना
ऽऽरोपितंस्वस्वरूपमिति चकारेणाध्यासकारणमज्ञानमपिलीयत इति
अन्यथाऽध्यासस्यानिवृत्तिरित्यर्थः नहिकारणेसतिकार्यस्यलयःसंभ
वति तस्मादात्मज्ञानादेवसकारणकार्याध्यासनिवृत्तिरित्यलंपल्लवि

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एतदेवविवृणोति सर्वमिति आत्मतादेहस्यनेत्यर्थः स्पष्टमन्यत् ८८
ननुज्ञानिनोपिप्रपंचात्मतयाममकिंप्रातनह्यन्यभोजनेनान्यस्यतृप्ति-
रितिचेदतआह आत्मानमिति भोमहाभागतेकामादिपरामवेनत्वहि
तक्षयोनास्त्वत्वंआत्मानंप्रतंसुप्तिमृतिपर्यंतंजानन वेदंतवाकै

सर्वमात्मतयाज्ञातंजगत्स्थावरजंगमं अभावात्स
वा वैभौनांदेहतश्चात्मताकृतः ८८ आत्मानंप्रतंजा
नन्कालेनयमहाद्युते प्रारब्धमविलंभुंजन्नोद्वेगंकर्तु
महर्षि ८८

विचारयन कालेनयाति क्रमस्त्वविचारसाध्यज्ञानानंतरंचलि-
तं प्रारब्धंचरमदेहारंभकं कर्मभुंजनसुखदुःखाभासानुभवेनक्ष
पयन्नुद्वेगंकर्तुनार्हसीति ८८

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वस्तुतस्तुप्रारब्धमेवनास्तिकृतोभोगः कृतस्तरांतुदेहकारणंकृतस्तरांतान्नि
वेदोपदेशाऽतिवेदांतविचारहस्यंवक्तुंप्रतिजानतप्राचार्यः उत्पद्यतेति
श्रवणंयत्प्रक्रिया जगत्प्रतीतिस्त्रिधालौकिकीशास्त्रीयाऽनुभविकीचेति त
त्राद्याप्रारभार्थिकी द्वितीयापरभार्थिकी तृतीयातुप्रातिभाषिकीतासां

उत्पन्नेप्यात्मविज्ञानेप्रारब्धंनैवमुंचति श्रुतियद्यपिशास्त्रेतन्निराक्रि
यतेथना ८० तत्त्वज्ञानोदयादूर्ध्वंप्रारब्धंनैवविद्यते देहादीनामसत्ता
तुपथाचंद्रोविबोधतः ८१
निश्चितंयुक्तिमात वेदांतश्रवणादित्रयंसाक्षात्कारप्रारब्धक्षयैर्भवतिना
न्यथेति तत्रेयंप्रतिज्ञाम्प्रतीत्यभिप्रायेणेतिज्ञातव्यं श्लोकार्थस्फुटएव स्फु
ट ८० तदेवाह तत्वेति ज्ञानेनसर्वेव्यवहारकारणाज्ञाननिवृत्तौप्रा
रब्धाभावइतिश्लोकार्थः पदार्थेनस्फुटएव ८१ ※ ※ ※ १ ※ ※

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दृष्टांतोप्रारब्धमात्रंदृष्टांतयन्नुक्तमुपसंहरति कर्मेति तत्रकर्मत्रिविधंसं
चितक्रियमाणप्रारब्धभेदात् तन्मध्येभाविदेहारंभकंसंचितं तथावर्तमा
नदेहनिर्वर्त्यक्रियमाणं प्रारब्धंतुवर्त्तमानदेहारंभकं तत्रयद्यपिसं
चितंजन्मांतरीयमेवतथापिभाविदेहस्यापिप्रारब्धमेवभवति तेनेद

कर्मजन्मांतरीयंयत्प्रारब्धमितिकीर्त्तितं तज्ज
न्मांतराभावात्पुंसोनैवास्तिकर्हिचित् ६२ स्वप्न
देहोयथाध्यस्तस्तथैवायंहिदेहकः अध्यस्तस्य
※ कुतोजन्मजन्माभावेस्थितिःकुतः ६३ ※

सिद्धमात्मनःस्वतःकर्तृत्वाभावात् कालत्रयेपिजन्मनास्तीतिसर्वं
भवद्गतं ६२ पूर्वोक्तंदृष्टांतंविवृण्वन्सकारणजन्माभावेयुक्तिमा ३३
हस्वप्नेतिस्पष्टं ६३

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

नन्वेहाद्विप्रपंचस्यतोवेत्यादिश्रुतेः सत्यब्रह्मजन्यत्वात्कथंप्रतिभासत्व
मितिचेदुच्यते उपादानमिति प्रत्रकारणंद्विविधं निमित्तोपादानभेदा
त् तत्रनिमित्तंनामोत्पत्तिमात्रकारणं उपादानंतुत्पत्तिस्थितिलयकार
णं तत्रवेशंतेः मायांतुप्रकृतिंविद्यादित्यादिभिः प्रपंचस्योपादानमज्ञ

उपादानंप्रपंचस्यसृज्यंसत्यंवकथ्यते प्रज्ञानंचैववेशंतेस्तस्मिन्नष्टेक
विश्वता ६४
र्मणंपठ्यते चकारद्ब्रह्मापि अत्रायंभावः नकेवलंब्रह्मैवजगत्कारणं
निर्विकारत्वात् नापिकेवलमज्ञानंजडत्वात् तस्मादुभयंमिलितंवैवजग
त्कारणंभवतीति सत्यान्तेमिथुनीकरोतीत्यादिश्रुतेः तत्रदृष्टांतः भांड
स्यघटकरकादेर्मृदिवमृत्पिंडइव तत्रजलस्थानेब्रह्मपिंडीकरण
सामर्थ्यसाम्यात्प्रज्ञानंतुमृत्तिकास्थानेआवरणकसाम्यात् तत्रब्रह्मैक्ये
ऽविद्याश्रित्याब्रह्मज्ञानेनतस्मिन्नज्ञानेवनष्टेसतिविश्वताजीवजगदीश्व

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मिथ्यानीभावस्यैवजगत्कारणतोपदृष्टांतंप्रपंचयति यथारज्जुरिति ६५
इदानीयदुक्तंतस्मिन्नष्टेकविज्ञतेतिनत्प्रपंचयन् प्रारब्धभावंयदृष्टांत
मुपसंहरतिचार्द्धेन रज्जुरयथति स्पष्टं ६६ एतदुक्तानार्थं ननुजीव
न्मुक्तानन्यथानुपपत्या अत्रब्रह्मसमश्नुतइत्यादिश्रुतिः प्रारब्धंकि

यथारज्जुंपरित्यज्यसर्पंगृह्णातिवैभ्रमात् तद्वत्त्वमविज्ञायजगत्प्र
तिपद्यसे ६५ रज्जुरूपपरिज्ञानेसर्पवंदंनतिष्ठति अधिष्ठानेतथा
ज्ञानेप्रपंचःप्रलयंगतः ६६ देहस्थापिप्रपंचत्वात्प्रारब्धावस्थितिः
कुतः अज्ञानिजनवोधार्थंप्रारब्धंवक्तिवैश्रुतिः ६७

मर्थंवक्तीचेदुच्यतेप्रकृतेन अज्ञानोति अज्ञानिजनवोधार्थंवक्तीति
ज्ञानेनसर्वव्यवहारकारणेऽज्ञानेनष्टेतिज्ञानिनःकथंव्यवहार ६८
त्यज्ञानिभिरितिप्रारब्धस्थितिहेतोधार्थमितिश्लोकंस्पष्टं ६७

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

किंतर्हि श्रुतिरिति चेदुच्यते क्षीयंतइति सिद्ध
तद्धृदयग्रंथिरित्यादिश्रुत्यैकमोक्षीतिबहुत्वंयत्स्फुटंगीतंतन्निषेधा
र्थं प्रारब्धाभावप्रतिपादनार्थं अन्यथासंचितक्रियमाणयोरभा

क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरे
बहुत्वंतन्निषेधार्थंश्रुत्यागीतंचयत्स्फुटं
६८

कर्मेतीतिद्वित्वमगायत् इत्येतद्ब्रह्मात्मसाक्षात्काराच्चिद्ग्रंथि
भेदात् संचितक्रियमाणप्रारब्धात्त्रिविधकर्मभ्यांतयरमुक्त
वार्थोज्ञानिनोधार्थंश्रुतिर्वक्तीतिभावः ६८ ※ ※ ※

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

उक्तवैपरित्येबाधकमाह उच्यतइति एतत्प्रारब्धमज्ञैःश्रुतितात्पर्यानभिज्ञैर्वेलात्रविवेकसामर्थ्याच्चेदुच्यते यथार्थतयाप्रतिपाद्यते चकारान्नपत्रपतीतितदानर्थक्यागमोदोषद्वयप्राप्तिः तत्रानिर्मो

उच्यतेज्ञैर्वेलाच्चैतत्तदानर्थक्यागमः

अप्रसंगएकोदोषः द्वितीयस्तुज्ञानसंप्रदायोच्छेदइतिनकेवलं हो षद्वयंएतत्प्राप्तिरपितुवेदांतमतहानंचैतद्यथार्थमित्यर्थः तर्हिकं प्रतिपन्नमित्यत आह यतइति यतोयस्मात्सकाशात्तज्ज्ञानंभवतीतिभाद्द ३५

श्रुतिर्यो ह्येतिशेषः सा श्रुतिस्तं तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत ब्रा
ह्मणः नानुध्यायाद्बहूञ्छब्दान्वाचो विग्लापनं हि तदित्यादि एतद
भिप्रायः कश्रुतिर्विद्वत्वेते धीरो विवेकी ब्राह्मणो ब्रह्मभवितुमिच्छु
स्तमेव वेदांतप्रसिद्धमात्मानं विज्ञाय शैवशेषतो ज्ञात्वानंतरं प्रज्ञोप

वेदांतमतहानं च यतो ज्ञानमिति श्रुतिः
६६

शेषानुभवपर्यंतं वेदांतवाक्यविचारं कुर्वीत बहून्कर्मोपासनाप्रति
पादकान्वाक्यसंदर्भान् नानुध्यायान्नचिंतयेत् तहि तान्बहूपाकिं
नेत्याह वाचोविग्लापनंग्लानिंकरोति द्वैतशास्त्रपरंहीतिसर्वोप
निषदिसिद्धमित्यलंपल्लवितेन ६६

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तदेवमेतावता ग्रंथसंदर्भेणमुख्याधिकारिणोवैराग्यादिसाधनचतु
ष्टयपूर्वकंवेदांतवाक्यविचारएवप्रत्यगभिन्नब्रह्मापरोक्षज्ञानद्वारामु
क्त्यपेक्षकारणमित्यभिहितं इदानीमस्मत्कृतिचार्योपिबुद्धिमांद्यवि
क्षेपाद्यतिप्रतिबंधेनापरोक्षज्ञानंयस्यनजायतेतस्यमंदाधिका

त्रिपंचांगान्योवक्ष्येपूर्वोक्तस्याहिलब्धये

रितोनिर्गुणब्रह्मोपासनमेवमुख्यंसाधनमित्यभिप्रेत्यसाधनंधा
नयोगंप्रतिजानतेग्रंथकाराचार्याः त्रिपंचेति ग्रंथोग्रंथोऽधिकारभेदार्थः
क्वचित इतिपाठस्तस्मिन्पक्षेयतोमंदाधिकारीविचारंनलभते

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

त्रिपंचत्रिगुणितानिपंचपंचसप्तेत्यर्थः अनेनाष्टांगप्रतिपादकंपातं
जलमवैदिकत्वाद्वैषिकादिवदनादेयमितिध्वनितं तत्संख्याकानि
अंगानि निदिध्यासनांगिसाधकसाधनविशेषान्प्रयाजादिवदि
त्यर्थः वक्ष्येऽति निदिध्यासनप्रतिज्ञाप्रयोजनमाह पूर्वोक्तस्येति पू
र्वोक्तस्य

तैश्चसर्वैःसदाकार्यं निदिध्यासनमेवतु १००

रूपावस्थानलक्षणमोक्षस्यसिद्धयइति होतिवेदांतप्रसिद्धौ त्रिश
ब्दः पातंजलवैलक्षण्येनलक्षणेनमोक्षस्यसिद्धयेऽति सुगम
मन्यत् १००

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

मंदाधिकारिणाऽप्यत्सर्वैकर्मसमुच्चोपासनविचाररूपंसाधनंवि
हायश्रद्धयाचायोक्तप्रकारेणनिर्गुणब्रह्मैवनिदिध्यासेदित्याह

नित्यात्मसाक्षात्प्राप्तिर्नभवेत्सच्छिरात्मनः तस्माद्ब्रह्मनिदिध्या
सेज्जिज्ञासुःश्रेयसेचिरं १ यस्मोहिनियमत्यागोमोनंदेहाश्चा-
कालतः श्रवणंमूलबंधश्चदेहसंपंचहकुस्थितिं २ प्राण
संयमनंचैवप्रत्याहारश्चधारणं ध्यानंसमाधिश्चैषो
क्तानंगानिवैक्रमात ३

नित्यति सप्तं १ नन्वकानितानंगानियैः ब्रह्मनिदिध्यासनंकर्त्तव्यमि-
त्येषश्लोकांतमुद्दिश्यति यमइत्यादिकाभ्यां उक्तानार्थानुवादपरश्लो

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

इदानीमेतेषांप्रत्येकमुद्देशक्रमेणस्वामिमतानिलक्षणान्याह सर्वेमि
त्यादेकविंशतिभिः सर्वमाकाशादिदेहांतंजगद्ब्रह्मबाधसामानाधि
करण्यद्वारास्त्राणपुरुषादिवस्तुत्यर्थः इतिविज्ञाना निश्चयाद्धेतो
शिष्ट्रियाणां श्रोत्रादीनामेकादशकरणानांग्रामःसमूहस्तस्यसंयम

सर्वंब्रह्मेतिविज्ञानादिंद्रियग्रामसंयमः य
मोयमितिसंप्रोक्तोऽभ्यसनीयोमुहुर्मुहुः ४

सम्यक्शब्दादिविषयाणां विनाशित्वातिशयत्वादिदोषदर्शनात्स
म्यक्त्वमित्यर्थः यमोविषयेभ्योनिवारणं अयंयमइतिसंप्रोक्तः
नतुकेवलमहिंसादिरित्यर्थः ततश्चकिमतआह अभ्यसनीयइति

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एवंयमंलक्षयित्वानियमंलक्षयति सजातीयेति सजातीयःप्रत्यग
भिन्नब्रह्मतटेकाकारोऽनुप्रवाहः चकारादिजातीयतिरस्कृतिर्वि
जातीयं ब्रह्मात्मविलक्षणंजगत्पूर्वसंस्कारजन्यमानात्माकारा

सजातीयप्रवाहश्चविजातीयतिरस्कृतिः
नियमोहिपरानंदो नियमाद्भ्रियतेबुधैः ५

नुनिरित्यर्थः तस्यतिरस्कृतिर्दोषस्मृत्याधिकारोपभोगनाहरइत्यर्थः
अथनियम इत्यर्थः नन्वकेवलंश्रोचादिरित्यर्थः हीत्युपनिषत्प्रयो
जनमन्वनयोरुपनिषत्प्रतिपाद्यः पुरुषार्थइतिचेदाह परानंदइ
ति ननुकिमतआह नियमादित्यादिसुगमं ५ ❋ ❋ ❋ ❋

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दृश्यनीहृतीयंत्यागंलक्षयति त्यागइति प्रपंचरूपस्यप्रपंचोनामरूपलक्ष
णोनिरूप्यतेघटोयंपटोयमित्यादिनामरूपतोनिरूप्यतेयंवाह्यतेप्रक
टीक्रियतेइत्यर्थः येनतत्प्रपंचरूपंसर्वाधिष्ठानंपरमार्थंकूटस्थंतत्पदचिदात्मत्वा मूलं
वलोकनाज्जडंसत एवप्रकाशमानंब्रह्मतदात्मस्वरूपंयस्यतद्भावस्त

त्यागःप्रपंचरूपस्यचिदात्मत्वावलोकनात्त्यागोहिमहतांपूजनःसतोमोक्षमयोयतः ६

स्यावलोकनमनुसंधानंतस्माडुतीर्यस्यागउपेक्षायएवत्यागस्त्यागश्
ब्दवाच्यः ईशावास्यमिदंसर्वमित्यादिश्रुतेः हीतिविद्वद्भवप्रसिद्धे
नन्वयंत्यागोनक्रत्वंगेपिप्रसिद्धइत्याशंक्याह महतांपूजयतीति तत्रहेतु
यतोयंत्यागःसतोनुसंधानकालएवमोक्षमयःपरमानंदस्वरूपावि
स्तानरूपः अतएवात्मतत्वविद्भिरितिप्रसिद्धोयंत्यागइत्यर्थः
तस्मादयमेवमुमुक्षुणा कर्तव्यो ॥ नान्यःकेवलस्यकर्मत्यागरूप
इतिभावः एवमग्रेपिबोध्यं ६

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

प्रथमौनंलक्षयति यस्मादिति जातिक्रियादिप्रवृत्तिनिमित्तभावा
त्मनोवाचामगोचरमतावमौनंतथापियोगिप्रत्यक्षंयत्ब्रह्मत
त्सर्वेशब्दोविवेकीभवेत्तदहमस्मीत्यनुसंदधातिति ७ नन्विदंप्र

यस्माद्वाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासह यन्मौनंयोगिभिर्गम्यं
तज्ञवेत्सर्वेशब्दः ७ वाचोयस्मान्निवर्तंतेवक्तुंकेनशक्य
ते प्रपंचोयदिवक्तव्यःसोपिशब्दविवर्जितः ८ ※ ※

त्मगमिन्ब्रह्मानुसंधानंध्यानरूपंचतुर्दशमंगंप्रतीयतेऽत्राऽंक
स्वरूपात्मकांतरेणमौनमेवलक्षयतिसाक्षेन वाचऽति यथंभ
वः प्रवृत्तिनिमित्तभावात् ब्रह्मयथावागविषयंतथा जात्यादि
प्रपंचोपिसदसद्विकल्पासहत्वाद्वाग तीतः ८

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तीति विवादस्थानाभावो नैकेषामित्याह सतां चेदं प्रसिद्धमित्याह सहज
स्थितिनाम्नाप्रसिद्धमित्यर्थः ननुवाङ्मनसमेवप्रसिद्धं मौनमिति चेन्न
तत्राहुर्जैन मिति ६ इदानीं दृष्टं लक्षयति अत्रजनस्यैकालिकाभ
वे
तिवातद्धन्मौनं सतां सहजसंज्ञितं शिरामौनं त्रुवालानां प्रसुप्तं ब्रह्म
वादिभिः ७ आद्यावंतेचमध्येचजनोयस्मिन्नविद्यते येनेदं ततंवा
प्तंसदेशोविजनःस्मृतः १० कलनात्सर्वभूतानां ब्रह्मादीनांनिमेषतः
कालशब्देननिर्दिष्टोह्यखंडानंदअद्वयः ११
वक्तुमशक्यः स्वप्रतीत्यानेयः नतुलौकिकशास्त्रीयप्रतीतिभ्यांविरोध
स्थितिभावः स्पष्टमन्यत् १० अथकालंलक्षयति कलनादितिनिमेषत
आरभ्यकलनात्सर्गस्थितिप्रलयाधारत्वादित्यर्थः शेषंस्पष्टं ११

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

श्रासनंलक्षयति सुखेनैवेति यस्मिन्सुखेसुखरूपब्रह्मणिचिंतनंकर्त्तव्या
कर्त्तव्यचिंतानैवभवेत्तद्ब्रह्मासनंविजानीयादित्यन्वयः कीदृशंब्रह्मश्र
जसंकालत्रयावस्थायीत्यर्थःसुगममन्यत् २ प्रसंख्यासनविशेषंल

सुखेनैवभवेद्यस्मिन्नजसंब्रह्मचिंतनं श्रासनंतद्विजानीयान्नेतरसुख दुःख
नाशनं २ सिद्धंसर्वभूताधिष्ठानमव्ययं यस्मिन्सिद्धःसमा
धिष्ठास्तद्वैसिद्धासनंविदुः ३ यन्मूलंसर्वभूतानांयन्मूलंचित्तबंधनं
मूलबंधःसहयोगीपोराजयोगिनां ४

सयति सिद्धंचतत्रासनंचाथवासिद्धासनमासनमितिकर्मधारयतत्पु
षसमासःसंब्रह्मवेत्यर्थः ३ अथमूलबंधंलक्षयति यन्मूलमिति
चित्तबंधनचित्तकारणंमूलाज्ञानंयन्मूलंपदाश्रयभूतंपृथक्सत्ताश्रू
न्यादित्यर्थः समूलबंधऽत्रान्वयः राजयोगिनांव्यवहारेणविशिष्ट
चित्तालक्षणंयोगः श्रेष्ठतज्ज्ञानपरिपाकमुक्तानामित्यर्थःपूर्व

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

दृहानीदृहस्रामंलक्षयति अंगानामिति अंगानांब्रह्मात्मप्रत्यक्षानांस्वभा
वविषयाज्ञानाधिष्ठानसमत्वदृष्ट्यासमतांविद्वाज्ञानीयात् चेत्समेब्र
ह्मणिअंगवैषम्यमित्यत्राध्याहारः तन्नोलीयतेषमब्रह्मरूपतयानति
ष्ठतीत्यर्थः तर्हीयत्रशेषः शुष्कवृक्षवद्रज्जुवंतत्समानत्वंनैवभवेदि

अंगानांसमताविद्वात्समेब्रह्मणिलीयते नोचेन्नैवसमानत्वमद्वैतं
शुष्कवृक्षवत् १५ दृष्टिंज्ञानमयींकृत्वापश्येद्ब्रह्ममयंजगत् सादृष्टिः
परमोदासाननासाग्रविलोकिनी १६
तिसंवेधः अंगानांविषमत्वभावत्वादितिभावः १५ दृहानीदृकृष्ठि
तिंलक्षयति दृष्टिमिति दृष्टिमंतःकरणावृत्तिंज्ञानमयीमखंडब्रह्माका
रामित्यर्थः फलवाक्यत्वाभावेपिवृत्तिव्याप्यत्वादितिभावः षष्ठमन्त्र १६

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननुतथापिचित्तनिरोधाभावादिंद्रियादिविषयब्रह्मरूपत्वेनप्रत्यक्षंजगतो
दर्शनंकथंस्यादित्यत्रोत्तरमन्यदंतरंगंह दृष्टीतिवाक्यंउपपंतरं
दृष्टीत्यादिश्लोकाद्दिवेंद्रियाणामुपलक्षणं ब्रह्मैवेदंसर्वमित्यैव

दृष्टिर्दर्शनरूपंनंविरोधोयत्रवाभवेत् दृष्टिस्तत्रैवक
ल्पेयानना॰ २ चित्तादिसर्वभावेषुब्रह्मत्वेनैवभावनात्
निरोधःसर्ववृत्तीनांप्राणायामःप्रउच्यते १८

मात्रैवसृष्टिःकार्यैतिभावः १७ अथप्राणायामंलक्षयति चित्तादीति
मनोधीनत्वात्प्राणस्यमनोनिरोधेनैवप्राणनिरोधः ननुप्राणनिरोधेन
यातंजलाभिमतेनमनोनिरोधस्तदधीनत्वाभावादितिफलितार्थः १८

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथुंप्राणायामंलक्षयितुमाहैन।
नमिति अनात्मनोपेक्षाऽऽत्मनःसंबन्धानहत्वान्निरेचकादिशब्दे
चानीतिभावार्थः १६ नन्वयंत्रिविधोपिप्राणायामोनकुत्रापिश्रुतोनिषेधा

निषेधनंप्रपंचयन्रेचकात्वंयमीरणः ब्रह्मैवाऽस्मीतियाहृत्तिःपूरकोनामुरी
रितः १६ ततःसहृत्तिनैश्चल्यंकुंभकःप्राणसंयमः अयंचापिप्रबुद्धानाम
ज्ञानांप्राणपीडनात् २०

२६२

यामत्रधिकारिणमाहाऽऽह्नैन ततऽतिश्रयमुक्तलक्षणःप्राणायामः चका
राद्रेचनयमुक्तऽत्यर्थः प्रबुद्धानांप्रकर्षेणाऽसंभावनादितत्वेनबुद्धानामात्मनि
बोधमुक्तामनिःसंशेहाऽपरोक्षज्ञानिनामित्यर्थः योगऽतआहारःतत्रहे

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

इन्द्रियाणि प्रत्याहरति विषयेभ्यः इति विषयेषु घटादिषु वाग्ग्रहणादिषु अन्वयव्यतिरेकाभ्यां आत्मभावं सत्तास्फूर्तिप्रियतामात्रं दृष्ट्वा अनुसंधाय

स्फुरत्ता

विषयेभ्य आत्मतां दृष्ट्वा मनश्चिन्नमज्जनं
प्रत्याहारः स विज्ञेयो यमनीयेषु भूमिः २१

तत्रेतिशेषः आत्मभावेन मनसोंतःकरणस्यचिन्नमज्जनं नाम तत्क्रियानुसंधानरूपं प्रत्याहारः ततः किमतआह यमयनीय

धारणांलक्षयति यत्रेति यत्रयत्रयस्मिन्यस्मिन्नर्थेमनोयातिगच्छतितत्रतत्र
ब्रह्मणःसत्तादिमात्रस्यनासाद्युपेक्षयादृशेनादृढसंधानान्मनसोधारणं
नन्वाधाराद्विषट्चक्रमध्येएकत्रमनसोधारणंप्रसिद्धमतस्ताह सोऽस्य
क्षणाधारणापरोत्कृष्टामतास्रग्न्यात्रेकांजलाभिमताप्राणायामादिवद्

यत्रयत्रमनोयातिब्रह्मणस्तत्रदर्शनात् मनसोधारणांचैवधारणाप्रा
पराभता २२ ब्रह्मैवास्मीतिसंहृत्यनिरालंबतयास्थितिः ध्यानशब्दे
नविख्यातापरमानंदरूपिनी २३

परेतिभावः चएवेत्यनयाध्यंवेसंतविकल्पभवप्रसिद्धंद्योतयति २२ अ
त्मध्यानंलक्षयति ब्रह्मैवेति संहृत्यासतीप्रमाणांतरबंधायोग्यावृत्तिस्त
यासंहृत्यनिरालंबतादेहाद्यनुसंधानरहित्यतयास्थितिरवस्थानमित्यर्थः

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथांतरंगसमाधिरूपंपंचदशमंगंलक्षयति निर्विकारतयाविषयानुसंधानरहि
ततयांतःकरणवृत्तेरनंतरमेवब्रह्माकारतयावृत्तिःसम्यक्समाधिरहितं आत्म
प्रमाकारवृत्तिशून्यत्वमित्यर्थः वृत्तिविस्मरणंहितानुसंधानंसमाधिःपंचद
शमंगमित्यर्थः ननुवृत्तिविस्मरणंज्ञानरूपत्वात्कथंसमाधित्वमतः

निर्विकारतयावृत्तेब्रह्माकारतयापुनः वृत्तिविस्मरणंसम्यक्समाधिर्ज्ञानसं
ज्ञकः २५ इमंचात्मवृत्तिमानंदंब्रह्माधुःसमभ्यसेत् ब्रह्मणोयावत्साक्षात्कृतः
प्रमुक्तःसन्नमवेत्स्वयं २५

समाधिंविशिनष्टि ज्ञानसंज्ञकःब्रह्माकारतयाकृतइत्यादित्यर्थः २५
इदानीमर्थेषांगमिदंनिदिध्यासनमुक्तंतमाह इमंइति आत्मानंदंब्रह्म
मृतानंदमभिव्यंजकंनिदिध्यासनमित्यर्थः चकारात्तथाचविदेहंनिश्चा
रमणीत्यादिसमन्वयः २५

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एवमभ्यस्यतः फलमाह न तपति साधननिर्मुक्तः साधनाभ्यासरहितस्य
एतत्स्वतद्वैतात्मविद्रूपंब्रह्मैवेतिभावः २६ अयंसमाधिपर्यंतोयोगोमहा
फलोदिशुक्रोपिशुकरत्यनादरोनकार्यइत्याहद्वाभ्यां समाधाविति षष्ठो
र्थः २७ लयइति तत्रलयोनिद्रा तमःकार्यकामविवेकःविशेषोविषया
ततःसाधननिर्मुक्तःसिद्धोभवतियोगिराट् तत्स्वरूपेनचैतस्यविषयोमनसो
गिरां २६ समाधौक्रियमाणेतुविघ्नाःपायांतिवैबलात् अनुसंधानराहित्य
मालस्यंभोगलालसं २७ लयस्तमश्चविक्षेपःसाकाङ्क्षत्वंमूढता एवंयदि
ध्रुवाकुल्पात्मजंब्रह्मविद्याज्ञानैः २८
स्मरणंरक्षासाधोधमोहमित्याद्यानंशकारवृत्तिः चतुनःशून्यताचिन्
रागद्वेषादितीव्रक्षयनयाचित्तस्वच्छीभावःकषायःक्षुव्यतेत्यर्थः य

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

वृत्तिरेवबंधमोक्षकारणमित्याह भावेति भावरूपाघटाद्याकाररूपाज्ञा
वत्वंतन्मयत्वं शून्यरूपाअभावरूपेत्यर्थः शून्यताजडतेत्यर्थः ॥ ३० ॥

भावरूपाहिभावत्वंशून्यरूपताहिशून्यता ब्रह्मरूपाहि पूर्णत्वंतथापूर्ण
त्वमप्यपेत २९ येहिवृत्तिंविहायैनंब्रह्माकारांवनीधरां तेत्रचैवजी
वंतिपशुनिश्चयप्रमानराः ३० येहिवृत्तिंविजानंतिज्ञात्वापिवर्द्धयंतिये
तेवैपशुरूपाधर्मावंद्यास्तेभुवनत्रये ३१

कंप्रतिद्वौ तथाब्रह्माकारवृत्तापूर्णत्वंहीतिविनश्चैको ततःकिमतः प्रि
यआह तथेति २९ तत्रब्रह्मवृत्तिंस्तुतिमतांवृत्तिंनिंदति येहीतिस्पष्टं
तामेववृत्तिंस्तौति येहीति ३१

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

सुप्तत्वेहेतुमाह येषामितिसुगमं ३२ तानेवशब्दवादिनोनिंदति
लाप्रति यतएवंतस्मात् निमिषेति यथाब्रह्माद्यास्तथासनकाद्याः
ॐ

येकंवृत्तिसमाधिपरिपक्वाःचेत्पुनः तेवैसद्यस्तांप्राप्नानेतरे
शब्दवादिनः३२ कुशलाब्रह्मवार्तायांवृत्तिहीनासुरागिणः तेष्व
ज्ञानतयानंपुनरायांतियांतिच ३३ निमिषार्द्धनतिष्ठंतिवृत्तिंत्र
ह्मप्रयोविना यथातिष्ठंतिब्रह्माद्याःसनकाद्याःशुकादयः ३४

यथासनकाद्यास्तथाशुकाद्यतिसंप्रदायोदर्शितः एतेन
त्वारतिश्रेष्ठोयंसमाधिपर्यंतोराजयोगःसर्वेषामुभ

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

तस्ववस्त्वभिमतसंगमाभिधायपूर्वोपक्रांतकांक्षापरंपर्यायंवेदांत
पसंहरति कार्यइत्यादिभिःपंचभिःश्लोकैः कार्येति कार्यघट इत्यादि
विकारकारणतामृत्तंत्वादिरूपसर्वविकाराधिष्ठानताप्राप्ताऽनुग
कारणेतुकार्यतानहीतिप्रसिद्धं ततःकारणात्कार्यभावेकारणत्वेनश्रेष्ठ

कार्यकारणतापन्नाकारणेनहिकार्यता कारणत्वंततोनश्रेष्ठकार्यभावेविच

ततः ३५

ननुकथंकारणेकार्याभावइत्यतआह विचारतइति यथायंदृष्टांतस्तथा
काशादिकार्यकारणतास्तीत्यादिसत्तास्फूर्त्यवहारहेतुःसत्यज्ञानादिर
पब्रह्मणः कारणतापन्नाप्रनुगताब्रह्मणोनभआकाशादिकार्यता
नहीति अतःपरमार्थतःआकाशाद्यभावेब्रह्मणःकारणतापिनश्यं

४५

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ततःकिमतआह अथेति अथानंतरंकारणानिवृत्तौयद्यप्रविलयंग
चरंवस्तुतदाचेत ननुब्रह्मेःक्षणकत्वेनैवकालविचारतोपुनरन्यथो
तआह दृष्टव्यमिति ३६ नकेवलमयंविचारोज्ञानसाधनमेवापित्रध्यान
साधनमपीत्याह अनेनेतिएषः ३७ तमेवविचारंविदधातिद्वाभ्यां कारण

अथशुद्धंभवेद्ब्रह्मयद्वैवाचामगोचरं दृष्टंमयाश्रुतैर्नैवदृष्टांतेनपुनंपुनः
३६ अनेनैवप्रकारेणवृत्तिर्ब्रह्मात्मिकाभवेत उदेतिशुद्धचिन्मात्रंवृत्तिज्ञानं
ततःपरं ३७ कारणंव्यतिरेकेणप्रमानाद्दोविलोकयेत अन्वयेनाननु
किकार्यमित्यंप्रपश्यति ३८ कार्यंहिकारणंपत्रेत्यश्रुत्वाकार्यंविद्वे
रणत्वंततोगच्छेत्सवशिष्टंभवेन्मुनिः ३९
मिति आरोप्यप्रथमंकारणंव्यतिरेकेणकार्यविरहेणविचा

मन्वयेननुदृश्यंकार्यंकिमित्यंप्रपश्यतीति ३८ यद्वाआरोप्यका
चारयेत पश्चात्तत्कार्यंविसर्जयेत ननुसंदृश्यंकार्यंवर्जे
सतएवगच्छेत एवंकार्यकारणवर्जनेऽवशिष्टंचिन्मात्रंभ

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

ननुविचारजन्मापरोक्षज्ञानमेवाभ्यासेनभवेत् किंतुपरोक्षं तत्
नहित्याशंक्यदृष्टांतमाह भावितमिति अयंभावः यद्यपि दृष्ट्याभा
सगतावरणनिवृत्तावपि प्रमेयगतमावरणंनानिवर्तते तथाहि आत्म
निश्चयबुद्ध्यारूढेऽपिदृश्यतीव्रवेगनादूनिष्पाद्यमानाकुरु...
क्षेपमपिपुनर्घुणमानज्ञातमेवत् हीतिश्रवेलोकप्रसिद्धो तमेवदृष्टांतेनप्रपं

भावितंतीव्रवेगनयत्नेनिश्चयात्मना पुमांस्तद्भिवेच्छी
घ्रंक्षेपंभ्रमरकीटवत् ४० ग्रहणंभावरूपंचसर्वमेव
चिदात्मकं सावधानतयानित्यंस्वात्मानंचैवभावयेत् ४१

मरकीटवहिति भ्रमरेणानीतोजीवन्नेवस्वकुड्यांप्रवेशितोयः कीटःसपथाभ
क्तत्रभ्रमरध्यानेनभ्रमरएवभवतिनहिति ४० यतोभावनाबलादन्यदेवा
पद्यतेत किंपुनस्तदेव तत्तस्मात् ग्रहणंग्रहणरूपं भ... ...ग्रहणं स...
र्वंतत्तद्भेदभिन्नस्वभावमपिचिदात्मकं निर्विशेषस्वरूपमात्रे... ४१
वपरित्यर्थः चपुनःतमेवस्वात्मानं सावधानतयानित्यंभावयेत्

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

एतदेवविवृणोति हृत्पद्मेति हृत्पुंडरीकादि [illegible] तीर्थेति [illegible]
हीतिविद्धप्रसिद्धौ ब्रह्माकारेणाकल्पितपरिछिन्न
लपरिछिन्नरूपेणेत्यर्थः चिंतयेत् ततःकिमतआह चिद्रसपूर्णेयाधुरस्थ

हृत्पंकजंहृत्पतांनीत्वाब्रह्माकारेणचिंतयेत विद्वान्नित्यसुखेनिष्टेत
क्रियाचिद्रसपूर्णेया ४२ एसमंगैः समायुक्तोराजयोगउदाहृतः
किंचित्यक्तकषायाणांहठयोगेनसंयुतः ४३ ※ ※

पूर्णयाधियानित्यसुखेविद्वांस्तिष्ठेदिति ४२ इदानीमुक्तंलक्षणंवैरंकृत्वा
संहरतिकिंचित्त्वक्तंपक्वाःदग्धाःमलाःरागादयोयेषां
नलोकेनप्रविष्टेनाष्टांगयोगेनसंयुतोयंवेदांतोक्तोयोग

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथमेवकेवलयोगपरत्वकांक्षायांसर्वेषांश्रवणेप्रवृत्तिहरन्नाह ब्रह्मेत
येषांमनःपरिपक्वंरागादिमलरहितमितिपावत तेषामित्यर्थः इत्याभा
तारिषड्गोलंपुरुषधुरंधराकेवलंपातंजलासिम ग्रात्
यंवेदांतासिमतयोगःविकिरः प्रत्यगात्मन्यब्रह्मपरोक्ष श्रवणादनु
ब्रह्मानन्दरसानुभूतिप्रदः चकारैवधारणान्येषांनप
त्यर्थः ननुपरिपक्वमनस्त्वमितिदुर्लभमित्याकांक्षायामाह नान्येत
नोश्रवणाद्यधनमाह गुरुदेवतभक्तानामिति ज्ञानादितिशेषः

परिपक्वंमनोयेषांकेवलोयंचविकिरः गुरुदेवतभक्तानांसर्वेषांश्रवणेनैव ५५

सर्वेषामितिपदेनवर्णाश्रमादिनिरपेक्षंमानुष्यमात्रंगृहीतं अतएवगुरु
वतभक्तेरंतरंगत्वं तथाचश्रुतिः यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवतथागुरौ तं
तेकथिताह्यर्थाः प्रकाशंतेमहात्मनइति स्मृ
ज्ञानंलभतेज्ञानमित्याद्याः अयंभा
त्तत्रातिदुःखाध्यानपिकाधनानिस्
ज्ञानमेवसुमोक्षसाधनमतः सर्वैःकार्य

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

अथज्ञानीमहिमासंग्रहश्लोकेनलिख्यते तीर्थेति
डालवेश्मनिनष्टस्मृतिरपिस्मरणहीनोपिदेहंत्यजन
ज्ञानेनएतत्समकालमेवमुक्तः अपगतशो
प्राप्नोति ४५ रश्मांतरेति रश्मांतरे प्रत्यभागे
पुतभूमौ चांडालवेश्मनिप्रत्यजग्रहे अथवाश्म

तीर्थप्रदपचगृहेवानष्टस्मृतिर्वोपरित्यजन्देहं ज्ञानयुगकालमु
ल्पंकातिविगतशोकः ४५ रश्मांतरे मूत्रपूरीषमध्येचांडालवेश्म
वाश्मशाने कृतप्रयत्नोहाकृतप्रयत्नोदेहावसानेलभतेचमोक्ष
प्रतिवासानतितिक्षेतनावमन्येतकंचन देहमेनंसमाश्रित्यवैरंकुर्व

तत्रज्ञानं तत्रकृतप्रयत्नः अकृतप्रयत्नः
हस्यावसानेंऽतेमोक्षंलभतेप्राप्नोति ४
तितिक्षेतसहेत किंचनाकिमपिना

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri

श्लोकः पूर्णमपरोक्षेणनिष्कामज्ञान
राजप्रदीपिका १ नमस्तस्मैभगवतेशंकरायेदमहंहरन्नाहत्रैलो
योपप्लुतावेदमागरात् २ यच्चयंशंकरःकैलासेदेवीमाचार्यं
नोद्दिश्यतर्हिकाश्रौतकर्मप्रकाशादिसृष्टिं ३ अत्रयत्संमतं
वमेनहि अहंमतंतुयत्किंचिन्नममेवगुरोर्नहि ४ यत्पुन
प्रत्यगालंबनंहियः अहंमजगदालंबःकार्यकारणवर्जितं

इतिश्रीमच्छंकराचार्यविरचितंअपरोक्षानुभूतिः

तत्पश्रीगुरुराजपादाब्जेतुसमर्पिता दीपिकामा
गुंकिता ६ योहंब्रह्मज्ञानमात्राज्जगद्रिरमभूंगृहीतयं अतएवगु
स्वप्नादिवदवभोहमधुनाब्रह्मज्ञानतःकेवलं ब्रह्मैवाहंतथागुरो
स्वमयंनिर्विकारंविबोधं जागृत्यादिवदवदेवग

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection. Digitized by eGangotri